

Н.Б. Болотіна

*Соціальне
законодавство України*

Гендерна експертиза

ПРОЕКТ "ГЕНДЕРНА ЕКСПЕРТИЗА УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА"

ПРОГРАМА ПРООН "СПРИЯННЯ ГЕНДЕРНІЙ РІВНОСТІ"
МІЖНАРОДНИЙ ФОНД "ВІДРОДЖЕННЯ"
ЛІГА ЖІНОК-ВИБОРЦІВ УКРАЇНИ "50/50"

Н. Б. БОЛОТІНА

СОЦІАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

ГЕНДЕРНА ЕКСПЕРТИЗА

Логос
Київ — 2001

Болотіна Н. Б.

Б79 Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза. Відп. ред. Т. М. Мельник.— К.: Логос, 2001.— 82 с.
ISBN 966-581-266-1

Вперше робиться спроба гендерного аналізу соціального законодавства України. Пропоноване видання є складовою частиною гендерної експертизи українського законодавства, що здійснюється в рамках проекту ПРООН “Сприяння гендерній рівності”. Гендерна рівність розглядається як одне з основних прав людини, визнане міжнародним співтовариством як фундаментальна цінність ХХІ століття. У виданні охарактеризовано становлення соціального права України як права соціального захисту людини і зосереджено увагу на положеннях, які відповідно до міжнародно-правових стандартів вимагають удосконалення у напрямі забезпечення гендерного паритету.

Видання розраховане на науковців, фахівців, котрі працюють над проектами нормативно-правових актів щодо соціальної сфери, соціальних прав людини і гендерної проблематики, управлінців соціальної сфери, громадські організації, а також на викладачів, студентів і аспірантів юридичних та інших гуманітарних навчальних закладів. Книга буде корисною для широкого кола читачів, які цікавляться гендерними аспектами державної, політичної та громадської діяльності.

Видання здійснюється в рамках проекту “Гендерна експертиза українського законодавства”, який впроваджується за сприяння і фінансової підтримки Програми ПРООН “Сприяння гендерній рівності” та Міжнародного фонду “Відродження” і реалізується Всеукраїнською громадською організацією “Ліга жінок-виборців України 50/50”.

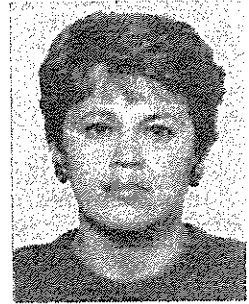
Редактор — *Ольга КУЗЬМІНА*

БОЛОТІНА Нінель Борисівна

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Одеської національної юридичної академії.

Спеціалізується на проблемах соціального права України, зокрема юридичних проблемах забезпечення прав людини у сфері праці, соціальному забезпеченні, охороні здоров'я; теоретичних проблемах права соціального забезпечення, медичного права. Останні роки виявляє інтерес до гендерної проблематики, насамперед у сфері соціального права.

Автор понад 70 наукових робіт, співавтор навчальних посібників та підручника "Трудове право України".

ПЕРЕДМОВА

На рубежі XX і XXI століть соціальні проблеми набули міжнародного значення. Глобалізація економіки та повсюдне впровадження ринкових засад засвідчують глобальне розшарування між багатими та бідними, порушення принципу рівності у доступі до соціальних благ. Суспільство все більше доходить одностайності у тому висновку, що вільний ринок та суцільна глобалізація не в змозі автоматично вести до розвитку людського потенціалу, оскільки нарощування капіталу і розвиток соціальної сфери — це явища, які суперечать одне одному. Необхідно вироблення дієвих юридичних механізмів захисту соціальних прав людини, серед яких гендерній проблематиці належить одне з визначальних місць.

За методологією ООН річний дохід на одну особу 375 доларів США визнається як абсолютна злиденність, а від 376 до 750 доларів на рік, — як беззаперечна бідність. На щорічній сесії Міжнародного валютного фонду і Всесвітнього банку в Празі, що відбулася у жовтні 2000 року, отримав визнання той факт, що в даний час на планеті близько 1,2 млрд. людей живуть на \$1 США і менше на день, а 2,8 млрд. осіб — не більш, як на \$2 на день. 10 відсотків населення на планеті споживає половину світового внутрішнього валового продукту, тоді як для іншої частини, яка становить 90 відсотків, залишається інша половина ВВП. І в цій частині також не має рівності у споживанні.

В Україні надзвичайно загострилися соціальні проблеми в умовах переходу до ринкової економіки. За офіційними статистичними даними, бідних в Україні близько 30 відсотків населення; 14,2 відсотка населення перебувають у злиднях; 26,1 відсотка сімей з дітьми — визнані бідними. І це в той час, коли Україна переживає найгострішу демографічну кризу. Щороку в Україні помирає більше людей, ніж народжується. Так, якщо на 1 січня 1990 року населення України становило 51 584 тис. осіб, то на 1 січня 2001 року — 49 291, 1 тис. осіб. Загальне щорічне

зменшення населення становило (тис. осіб): 1991 рік — 39,2; 1995 рік — 394,5; 1999 рік — 394,8; 2000 рік — 373,0.

Дані свідчать, що в Україні має місце порушення принципу рівності між чоловіками і жінками у доступі до соціального розподілу. Дослідження економістів та соціологів показують, що економічне становище жінок є значно гіршим, ніж чоловіків: серед безробітних більше жінок; має місце фемінізація бідності; більше працівниць-жінок, ніж працівників-чоловіків перебуває у вимушених відпустках; жінки частіше, ніж чоловіки змушені працювати неповний робочий день, що зумовлено необхідністю догляду за дітьми; виконання материнської функції стоїть на перешкоді службової кар'єри жінки та не враховується належним чином у подальшому соціальному забезпеченні; жінки зазнають дискримінації при прийомі на роботу, хоча переважно не звертаються із оскарженням таких неправомірних дій роботодавців; кількість жінок на керівних посадах, особливо на вищих рівнях управління, є значно нижчою від кількості чоловіків; така ж тенденція спостерігається й у кваліфікаційному розподілі між вченими-жінками і вченими-чоловіками у галузі науки.

Водночас аналіз показує, що існує й проблема захисту чоловіків. В Україні тривалість життя чоловіків на 10—12 років є меншою від тривалості життя жінок і відповідно на 15 років меншою, ніж у розвинених країнах; чоловіки частіше зазнають трудового каліцтва та стають жертвами нещасних випадків; чоловіки складніше, ніж жінки адаптуються до зміни соціального статусу та способу життя, про що свідчать дані гендерного аналізу суїциду; є необхідність у розробленні спеціальних програм щодо запобігання алкоголізму, наркоманії серед чоловіків, забезпечення репродуктивного здоров'я чоловіків тощо.

Проблема досягнення рівності між чоловіками і жінками досі не вирішена і залишається актуальною. Свідченням визнання цієї проблеми на всесвітньому рівні є включення гендерної проблематики як пріоритетної до міжнародно-правових актів ООН, Ради Європи та Європейського Союзу.

Значною своєю частиною це проблема соціальної сфери, де реалізуються соціальні права людини — на працю, на зайнятість, на соціальне забезпечення, на охорону здоров'я та ме-

дичну допомогу, на професійну освіту, на житло. Велика роль у соціальному захисті особи та забезпеченні при цьому гендерної рівності належить засобам соціального права. З огляду на це й була зроблена спроба гендерного аналізу соціального законодавства України.

Здійснення гендерного аналізу ускладнювалося низкою чинників. Передусім труднощі зумовлені тим, що соціальне право України перебуває на етапі становлення. Перехід від адміністративних методів управління до ринкових відносин спричинив кардинальну реформу в соціальній сфері. Вироблення ринкових юридичних механізмів та впровадження їх у суспільну практику викликало потік нормативно-правових актів різного рівня у сфері трудового права, права соціального забезпечення, охорони здоров'я. Мабуть, ніяка інша сфера суспільного життя такою мірою, як соціальна не зазнала прийняття такої кількості актів, котрі подекуди, слід визнати, далекі від досконалості, суперечливі.

Соціальне законодавство України в даний час характеризує така риса, як наднормативність, що розглядається фахівцями як недолік, помилка правової системи. Спостерігається тенденція у соціальному законодавстві "життя за подвійними стандартами, коли законом соціальні виплати встановлюються на рівні одного стандарту, і водночас у цьому ж законі або підзаконному акті встановлюється норма щодо обмеження такого розміру. Крім того, поки що відсутні системні законодавчі акти, які б комплексно врегульовували суспільні відносини у соціальній сфері. Необхідність та важливість таких актів важко переоцінити, оскільки саме в таких актах закладаються основи, принципи, серед яких одним із головних є принцип гендерної рівності. Наявність кодифікованого акта замінює собою величезну кількість нормативно-правових актів і тим, з одного боку, спрощує правозастосування, з другого — піднімає на більш високий рівень гарантії, юридичну забезпеченість прав жінки і чоловіки як людини і громадянина.

Труднощі гендерного аналізу зумовлені й тим, що не вироблена поки що теорія соціального права України. Зокрема, питання про поняття соціального права, його систему та структуру, функції, принципи, систему джерел залишаються дискусій-

ними. В той же час в Україні гендерні дослідження серед юристів поки що перебувають на початковому етапі розвитку, не вироблено концепції гендерного права, механізму його реалізації.

З огляду на окреслені проблеми автор вважала за необхідне виконати два завдання. Передусім — окреслити основи становлення соціального права України, показати його міжнародно-правові засади, об'єктивний зв'язок із соціальними правами людини, тенденції подальшого розвитку. Другим напрямом роботи був аналіз саме гендерного компоненту у соціальному праві та спроба проведення гендерної експертизи найважливіших актів соціального законодавства України.

Низка висновків та пропозицій може бути врахована при підготовці проектів нормативно-правових актів, що регулюють відносини у соціальній сфері, а також при вдосконаленні чинного трудового законодавства та законодавства про соціальне забезпечення України. При цьому увага зосереджувалася на проблемах розвитку гендерного права, удосконалення гендерного компонента при здійсненні соціального захисту людини і громадянина та впровадженні гендерної рівності у правосвідомість і юридичну практику України.

1. ГЕНДЕРНЕ ПРАВО ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ

Світ наприкінці другого тисячоліття позначений низкою глобальних проблем, які мають всесвітнє значення. Однією з них є ідея прав людини. Вона набула наднаціонального характеру. Пошуки ефективного юридичного механізму її закріплення та реального забезпечення є головним завданням кожної демократичної держави.

У механізмі забезпечення прав людини особливе місце посідає *гендерний аспект*. До його вивчення в Україні вдалися на решті й правознавці. Поки що такі дослідження не мають системного характеру і торкаються лише окремих питань щодо різних суспільних відносин: конституційних, сімейних тощо.

Сьогодні правосвідомість України поступово зникає до нового терміна “гендер”. Постало питання про те, що гендерний аспект має бути врахований при законотворенні. Юридичною наукою виробляється правове поняття гендеру, конструюється методика, за якою проводиться аналіз чинного законодавства і розробляються пропозиції щодо його вдосконалення. Це зумовлено тим, що зв’язок між юридичним правом і суспільними відносинами подвійний,— з одного боку, відносини впливають на формування юридичних норм, з другого,— має місце й зворотній вплив, коли необхідні правила поведінки встановлюються у правових нормах, а, будучи закріпленими у нормативно-правових актах різного рівня, вони скеровують розвиток певних суспільних відносин у бажаному напрямі й формують суспільну правосвідомість.

Для гендерного аспекту у соціальному праві найближчими є теорія гендеру як соціальної конструкції (К. Уест, Д. Зіммерман) і гендеру як стратифікаційної категорії (Дж. Скотт, Т. де Лауретис). У рамках першого підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка конструюється суспільством. Така модель засновується на двох

постулатах: гендер конструюється через соціалізацію, розподіл праці, систему гендерних ролей; гендер будується самими індивідами — на рівні їх свідомості. Такий підхід відкриває у теоретичному плані дві площини для аналізу соціального права: 1) проблему досконалого правового регулювання, котре враховувало би і створювало систему юридичних гарантій для гендерної рівності; 2) проблеми правореалізації і правозастосування в аспекті дотримання гендерної рівності і упровадження її у правосвідомість.

Другий підхід — гендер як стратифікаційна категорія у сукупності інших стратифікаційних категорій, на нашу думку, відкриває нові можливості для правового інституювання, зокрема в соціальному праві. Не вдаючись у дискусію щодо переліку стратів у суспільстві та критеріїв їх виділення, описаних у науковій літературі (наприклад Бернардом Барбером), а лише визнаючи факт реального існування соціальної стратифікації, у тому числі за ознакою статі, особливо в сфері соціального розподілу трудової та іншої суспільно-корисної діяльності і з подальшим розподілом соціальних благ, — можна сформулювати такий висновок.

Соціальні функції (ролі), які виконуються чоловіками та жінками, існують як реальне суспільне явище, тобто існує гендер як інститут громадянського суспільства. Тією чи іншою мірою гендерні відносини піддані правовому регулюванню. Але у багатьох випадках таке регулювання є недостатнім або недосконалим. *Відтак слід визнати існування гендерного права як комплексного правового інституту, котрий складається з правових норм, які встановлюють засоби забезпечення рівності прав людини, незалежно від статі, а також передбачають межі допустимих відмінностей у правах, залежно від статі.*

Таким чином, за змістом норми гендерного права мають два спрямування. З одного боку вони передбачають систему гарантій для забезпечення рівності прав, свобод між жінками і чоловіками, з другого — передбачають відмінності та їх межі у правах і гарантіях їх здійснення, котрі зумовлені різною статтю людини. За сферою дії норми гендерного права знаходять своє

місце у різних галузях права, котрі забезпечують здійснення особистих, політичних, економічних, соціальних та культурних прав людини.

Принцип рівності є складовою частиною принципу недискримінації, котрий встановлено у Конституції України. У галузевому законодавстві цей принцип конкретизується. Проте, як свідчить юридична практика, у певних актах даний принцип належним чином не встановлено або не передбачено юридичних механізмів його забезпечення, що в реальності має наслідком порушення прав людини певної статі.

Сучасний рівень розвитку зарубіжної і вітчизняної науки в галузі соціальних і гуманітарних знань вимагає враховувати у юридичному механізмі об'єктивні суспільні процеси — реальні потреби людини — жінки і чоловіка, розподіл праці та можливість доступу до неї, систему різноякісних суспільних відносин, зв'язок між “вкладом” у суспільний розвиток і винагородою за це тощо. У широкому розумінні йдеться про поглиблення теорії прав людини, яка набула справді глобального розмаху, у напрямі не лише інтеграції таких прав, а й їх диференціації та виявлення об'єктивних критеріїв для такої диференціації. Зауважимо, що диференціація безпосередньо пов'язана із дискримінацією, оскільки позитивна диференціація для одних суб'єктів обертається дискримінацією для інших. Одним з критеріїв диференціації є надання особливого статусу у різних правовідносинах залежно від фізіологічних та інших особливостей статі і відповідно до тих соціальних функцій, які виконуються чоловіком або жінкою в суспільному житті.

Вироблення ефективного юридичного механізму забезпечення гендерної рівності у соціальній сфері набуває особливо важливого значення. Адже у цій сфері реалізуються найважливіші права людини — жінки і чоловіка, котрі забезпечують її фізичне виживання та соціальний розвиток — право на працю, на зайнятість, на професійну освіту, на соціальне забезпечення, на охорону здоров'я та медичну допомогу. Саме в цих відносинах відбувається реальне життя жінки і чоловіка як людини і рівень та умови їх соціалізації мають для них життєво визначальне значення.

2. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ГЕНДЕРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ — ПРАВА ЛЮДИНИ

У загальносоціальному механізмі забезпечення рівноправності між жінками та чоловіками найважливіше місце належить юридичним засобам, ефективність яких залежить від декількох чинників. Передусім юридичні засоби мають утворювати певну систему. Лише узгоджено діюча юридична система здатна справляти цілеспрямований вплив на суспільні відносини, що виникають у сфері гендерної рівності (нерівності) і забезпечити очікуваний суспільно корисний результат. Порушення цілосності системи, відсутність необхідних елементів у її структурі, методологічна та економічна незабезпеченість її окремих складових ланок та усієї системи в цілому призводить до корозії цієї системи, а сподівання суспільства робить марними.

Основою загального методологічного підходу до проведення гендерної експертизи є філософський метод пізнання від загального до конкретного. Важливо віднайти узагальнюючий критерій такого підходу, котрий забезпечив би універсальне проникнення в юридичну матерію та адекватне відтворення нею суспільних реалій у справі гендерної рівності. Таким критерієм є *права людини*.

І хоча існують різні тлумачення поняття прав людини та їх змісту у різних країнах світу, і висловлюються сумніви щодо універсальності прав людини¹, видається, що саме завдяки усвідомленню значення цього суспільного феномена людство багато в чому стало більш людяним. Визнання прав людини, визначення повноти їх змісту та забезпечення гарантій — найвизначніше надбання ХХ ст.

¹ Див: *Честнов И. Л.* Универсальны ли права человека? (Полемические размышления о Всеобщей декларации прав человека) // Правоведение. — 1999. — № 1. — С. 73—82.

Проблема забезпечення прав людини активно досліджується правознавцями.² Зокрема, це питання поняття прав людини, класифікації прав, відповідності вітчизняного законодавства міжнародним стандартам прав людини, системи засобів їх забезпечення, судового захисту, зокрема Європейським судом з прав людини, здійснення та обмеження прав людини. Теоретики прав людини виробили визначення прав людини.

Права людини — це певні рівні соціальні можливості для окремих осіб та їх об'єднань щодо задоволення ними своїх природних і соціальних потреб та відповідних вимог, котрі визнаються і охороняються суспільством, державою та міжнародним співтовариством і гарантії яких забезпечують гідний і справедливий, вільний і відповідальний розвиток та активну участь особистості у різноманітних суспільних, у тому числі правових, відносинах³.

Першоджерело прав людини — жінки і чоловіка — потреби, які є критерієм норми як соціального стандарту, залежно до якого встановлюються юридичні права та свободи, вимірюється відповідність та достатність забезпеченості прав. Такі потреби розрізняють залежно від рівня їхньої необхідності, змісту тощо. При розробці юридичних норм, які закріплюють основні права і свободи людини, законодавці повинні виходити з урахування чинників, які розподіляються за трьома рівнями. Перший рівень утворюють індивідуальні чинники, пов'язані з біологічними і соціальними потребами людини — жінки і чолові-

² Див., зокрема: Права людини і Україна: Праці Львів. лабораторії прав людини АПРН України (Серія І. Дослідження і реферати. Вип. 2) / Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін.— Львів.: Світ, 1999.— 151 с.; Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі (Гол. ред.— Ю. Зайцев).— 1999.— 1, 2, 3, 4.; Практика Європейського суду з прав людини. Вип. 3 / За ред. П. М. Рабіновича.— Львів: Кальварія, 1999.— 96с.; Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини (загальнотеоретичні аспекти). Праці Львів. лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. будівництва та місцевого самоврядування АПРН України / Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін.— Серія. І Дослідження та реферати. Вип. 3.— Львів.: Астрон, 2001.— 108 с.; Права человека. Учебник для вузов. Отв. ред. Е. А. Лукашева.— М.: Изд. группа НОРМА — ИНФРА, М., 1999.— 573 с.

³ Назаров Б. Л. Права человека: История, теория и практика.— М., 1995.— С. 40.

ка; другий рівень — суспільні, які відображають зрілість державного розвитку суспільства, його традиції та культуру; третій рівень — міжнародні чинники, які відображають міру цивілізованості світового співтовариства в цілому⁴. Отже найперше місце для людини — жінки і чоловіка обіймають потреби біологічні й соціальні, тобто такі, без забезпечення яких не може йти і мови про потреби вищого рівня.

Враховуючи міжнародну соціальну та юридичну практику у справі забезпечення гендерної рівності та зважаючи на запропонований Радою Європи комплексний підхід до вирішення цієї проблеми на практиці, конструктивним є застосування у якості концептуального підходу до гендерної експертизи законодавства категорію прав людини.

Лише на перший погляд такий підхід може здатися затеоретизованим і надто далеким від практики. Насправді для юридичного забезпечення гендерної рівності в цілому і для її галузевих відділень саме такий підхід дає змогу:

- виявити сучасний каталог прав людини у різних сферах життя і відповідно серед них віднайти такі права чоловіка і жінки, які необхідні для забезпечення гендерної рівності;
- застосувавши предметний критерій, визначити сфери суспільних відносин, де має бути забезпечено гендерну рівність;
- встановити зобов'язуючого суб'єкта (суб'єктів) у справі гендерної рівності;
- сформулювати систему правових засобів щодо забезпечення гендерної рівності — правові інституції для кожної сфери суспільних відносин — предмета правового регулювання;
- визначити зміст гендерного принципу у законотворенні та на стадії правозастосування;
- на основі проведеного таким чином аналізу законодавства, сформулювати пропозиції щодо його удосконалення та практики застосування з метою забезпечення гендерного паритету.

⁴ Мюллерсон Р. А. Права человека, идеи, нормы, реальность.— М., 1991.— С. 7.

3. СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГЕНДЕРНИЙ ПАРИТЕТ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

Соціальне законодавство регулює суспільні відносини у сфері реалізації соціальних прав людини — чоловіка і жінки. Концептуальні підходи до соціального законодавства зумовлюються походженням соціальних прав, їх каталогом та місцем у системі прав людини. Соціальні права безпосередньо визначають структуру соціальної сфери, а відповідно і структуру правового механізму їхнього забезпечення.

У міжнародній практиці застосовується класифікація прав людини, яка впливає з назв та змісту відомих міжнародно-правових документів — Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права⁵. Законодавче визначення соціально-економічних прав відносять до другого покоління прав людини, оскільки першими були визнані права політичні та громадянські. Наприкінці XIX сторіччя у Європі з'явилося кілька проектів конституцій, які включали статті, що торкалися соціально-економічних та культурних прав, містили обов'язки урядам у сфері зайнятості, освіти, соціального здоров'я тощо. Затим були прийняті конвенції та рекомендації МОП стосовно забезпечення соціально-економічних прав. На міжнародному — всесвітньому та європейському рівнях були ухвалені, як правило, окремі нормативно-правові акти щодо забезпечення саме цієї групи прав людини.

У даний час загальновизнано, що права першого покоління — *негативні права*, оскільки реалізація таких прав потребує захисту від втручання держави, вони забезпечені судовим захистом на національних та міжнародному рівнях і надають мож-

⁵ Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи — К.: Наукова думка.— 1992.— С. 24—62.

ливість застосування правових санкцій. *Позитивні права* — соціально-економічні вимагають певних дій з боку органів держави в інтересах особи щодо створення спеціальних програм та упровадження відповідного організаційно-правового та фінансового механізму для їхнього забезпечення.

Відома позиція зарубіжних вчених і політиків, згідно з якою соціальні, економічні та культурні права не можуть визнаватися як суб'єктивні, а відтак не можуть бути захищені у суді. З огляду на таке тлумачення ряд держав не приєдналися до Міжнародного пакту про соціальні, економічні та культурні права, вважаючи його норми лише бажаним “взірцем”, а не юридичними обов'язками.

По Другій світовій війні почало формуватися третє покоління прав людини, які, за висновком окремих вчених, є колективними правами і можуть здійснюватися не окремою людиною, а колективом, спільнотою, асоціацією. І хоча окрема людина бере участь в реалізації таких прав, така участь пов'язана не з її особистим статусом, а з її становищем як члена будь-якої спільності. До третього покоління належать колективні права, засновані на солідарності. “Права солідарності” — це право на розвиток, на мир, на здорове довкілля, на комунікацію. Для забезпечення соціально-економічних прав визнання колективних прав має особливе значення. Ця ідея отримала реальне відтворення у такій формі, як соціальне партнерство — укладення колективних угод щодо розв'язання соціальних питань між представниками трудящих, представниками працедавців і державою.

Соціальні права людини мають колективну природу. Вони є відображенням потреб не тільки окремої людини, а й усього соціуму. У кінцевому своєму значенні соціальні права можуть бути визначені як право суспільства як єдиного соціального організму на збереження, відтворення та розвиток.

Вироблення ефективного юридичного механізму забезпечення соціальних прав людини в Україні має відбуватися узгоджено із сучасним міжнародно-правовим регулюванням у цій сфері. Адже в умовах глобалізації економіки, інтеграційних про-

цесів між державами, зростання трудової міграції актуальними є проблеми створення системи соціального захисту жінки і чоловіка як людини, що відповідала б загальноприйнятим міжнародним стандартам.

Соціальні права людини закріплено у міжнародно-правових актах різного рівня. Такі акти містять перелік соціальних прав, принципи, гарантії та зобов'язання держав, контрольний механізм у справі їхнього забезпечення.

В науці вже загальноновизнаним вважається існування особливої галузі міжнародного права, яка складається з системи принципів і норм у галузі прав людини. Проте не досягнуто єдності щодо назви такої галузі. Йдеться про співвідношення змісту і найменування галузі, яка регулює права людини під час миру і під час війни. Зокрема, Г. І. Тункін таке право називає міжнародним захистом прав людини⁶. За висновком П. Райдонова, після прийняття Загальної декларації прав людини слід визнати існування особливої галузі права — міжнародне гуманітарне право⁷. В. С. Черніченко називає міжнародним гуманітарним правом таке право, котре регулює відносини щодо гуманітарного співробітництва держав, яке включає міжнародне право прав людини⁸. В юридичній літературі та міжнародно-правовій практиці терміном “гуманітарне право” означають сукупність норм, котрі регулюють правове становище певної категорії осіб під час збройних конфліктів та закони і звичаї війни. В. А. Карташкін вважає, що усі акти, які стосуються прав людини, складають галузь міжнародного права, яка має називатися “права людини”. Видається, що головним надбанням є визнання такої галузі міжнародного права, яка регулює відносини у галузі захисту прав людини. Проте викликає зацікавленість, чи виділяється дослідниками якась окрема структурна частина міжна-

⁶ *Международное право* / Под ред. Тункина Г. И.— М., 1974.— С. 232.

⁷ *Raidonov P. La protection internationale des droits de l'homme.*— Sofia, 1970.— С. 95—122.

⁸ *Международное право: Учебник. Изд. 2-е, доп. и переработ* / Отв. ред. Колосов Ю. М., Кузнецов В. И. — М.: Междунар. Отношения, 1998.— С. 402.

родного права, котра регулювала б сферу захисту соціально-економічних прав? На думку Жана Тускоза, “серед галузей міжнародного права необхідно виділяти таку спеціалізовану галузь, як міжнародне соціально-культурне право”⁹.

Напрямок досліджень, спрямований на пошуки специфічного правового регулювання у різних сферах (підсистемах) захисту прав людини, є перспективним. Є підстави констатувати наявність особливої правової спільності, яка за своєю суттю й функціональною спрямованістю може бути визначена як міжнародне соціальне право.

Підтвердженням цього висновку є діюча система міжнародного соціального законодавства, яке містить правові норми, соціальні стандарти у сфері соціального захисту прав людини. За юридичними ознаками такі акти поділяються на декларації, програмні заяви, резолюції, конвенції, рекомендації міжнародних організацій, міждержавні угоди. Норми таких актів мають різну юридичну силу. Одні мають силу рекомендацій, встановлюють бажаний напрям діяльності, інші — обов’язковий характер і забезпечуються системою контролю та заходами відповідальності.

До системи міжнародного соціального законодавства належать акти універсального і регіонального рівня. Універсальний рівень — Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ООН, 1966 р.); Декларації ООН — соціального прогресу (1969 р.), про права розумово відсталих осіб (1971 р.), про захист життя жінок та дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів (1974 р.), про права інвалідів (1974 р.); Все-світня декларація ООН про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990 р.); Резолюція ООН “Принципи медичної етики” (1992 р.); конвенції та рекомендації МОП; нормативні акти Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ) та Всесвітньої медичної асамблеї, зокрема, Міжнародний кодекс ме-

⁹ Жан Тускоз. Міжнародне право: Підручник. Пер. з франц.— К.: “АртЕк”, 1998.— С. 11.

дичної етики (Лондон, 1949 р., поправки — 1968, 1983, 1994 рр.), Дванадцять принципів організації охорони здоров'я для будь-якої національної системи охорони здоров'я (Нью-Йорк, 1963 р., поправки — 1983 р.), Декларація щодо евтаназії (1987 р.), Декларація щодо трансплантації людських органів (1987 р.) тощо. До актів регіонального, зокрема європейського, рівня належать Європейська соціальна хартія (Рада Європи, Турин, 1961 р.), Переглянута європейська соціальна хартія (Рада Європи, Страсбург, 1996 р.), Європейський кодекс соціального забезпечення (ЄС, 1964 р., переглянутий — 1990 р.), Хартія основних соціальних прав трудящих (ЄС, 1989 р.), Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу (Рада Європи, 11 грудня 1953 р.) тощо. Такі акти містять перелік соціальних прав, принципи, гарантії та зобов'язання держав, контрольний механізм у справі їхнього забезпечення.

Усі ці міжнародні і регіональні акти присвячені одній проблемі — соціальному захисту людини у різних ланках соціальної сфери. Крім цього, привертає до себе увагу тенденція на міжнародному рівні до узгодження соціальної політики, яка є державно-правовим виразом соціального захисту, до керування єдиними принципами у цій галузі, до намагання комплексно врегулювати всі питання соціальної сфери та інтеграції прав, що стосуються соціального захисту в одному міжнародно-правовому документі. Прикладом такого акта є Європейська соціальна хартія, що підписана Україною і згодом має бути подана на ратифікацію до Верховної Ради України. Все це є переконливим свідченням існування міжнародного соціального права як права соціального захисту людини, що складається з міжнародного трудового права, міжнародного права соціального забезпечення та міжнародного медичного права.

Міжнародне соціальне право — це сукупність правових норм, узгоджених між державами у відповідній формі, котрі регулюють відносини між його суб'єктами щодо забезпечення та захисту соціальних прав людини.

Особливість міжнародно-правового регулювання в галузі соціальних прав виявляється в тому способі, за допомогою яко-

го має впроваджуватися соціальний захист у юридичну практику конкретної держави, це — спосіб соціальної стандартизації. Загальнопоширеним є термін “міжнародні стандарти прав людини”, проте його зміст не розкривається.

Проблема стандартизації соціальних прав є надзвичайно актуальною, вона визнана світом¹⁰ і проявляється у так званому вимірюванні людського розвитку, під яким розуміється процес розширення можливостей вибору. В сучасних умовах на міжнародному рівні акцентується увага на гендерний вимір людського розвитку. На всіх рівнях розвитку визначальними є можливість прожити довге життя, зберігаючи добре здоров'я; можливість здобути освіту; можливість доступу до засобів, що забезпечують гідний життєвий рівень¹¹. Гендерний вимір людського розвитку передбачає врахування цих визначальних критеріїв щодо жінки і чоловіка в суспільстві. Термін “стандарт” — означає певний еталон, мірило, щодо якого провадиться вимірювання певних процесів, предметів, явищ. Стосовно соціальних прав вироблення соціальних стандартів має особливе значення, оскільки саме від відповідності таким стандартам робляться висновки не тільки вітчизняними, а й зарубіжними, міжнародними експертами про те, чи забезпечено права людини в Україні. Стандартизація соціальних прав — значна міжнародна проблема, різні її аспекти досліджуються економістами, політологами, психологами, медиками, соціологами.

В юридичному аспекті стандартизація соціальних прав являє собою діяльність компетентних державних органів щодо прийняття різного рівня нормативно-правових актів, у яких встановлюються кількісні та якісні показники щодо забезпечення соціальних прав людини і громадянина. При цьому важливим є врахування становища за статтю.

Система стандартизації соціальних прав включає створення каталогу соціальних прав, змісту (елементів) кожного права,

¹⁰ Кур'ян Т., Шаповал М., Вітер В. Світовий досвід застосування соціальних стандартів // Соціальний захист.— 1999.— № 3.— С. 66.

¹¹ 1999. Україна. Людський розвиток; Звіт ПРООН.— К., 2000.— С. 7.

гарантій їх забезпечення та систему контролю за забезпеченням соціальних прав. Саме за такою схемою побудований юридичний механізм Європейської соціальної хартії.

За суб'єктами Хартія звернена передусім до держави як головного зобов'язального суб'єкта у справі забезпечення соціальних прав. Другим суб'єктом є людина (кожна людина) і окремі категорії працівників (працівники, працівники із сімейними обов'язками, трудящі-мігранти, представники працівників), роботодавці та їхні об'єднання, соціальні групи населення (інваліди, діти, молодь, сім'я, люди похилого віку, члени сімей працівників-мігрантів тощо).

Визначальне значення належить нормам, котрі встановлюють перелік соціальних прав. Автори Європейської соціальної хартії винесли у назву акта слова "соціальні права", і у тексті усі права, що містяться в даному акті, називають соціальними. Важливо, що в Хартії містяться як права, котрі вчені тлумачать як соціальні, так і ряд економічних прав — на працю, зайнятість, укладення колективних договорів та ін. Цілком закономірно, що ці права розглядаються як соціальні, оскільки у сукупності з іншими правами — на соціальне забезпечення, медичну допомогу, професійну освіту тощо вони утворюють єдиний комплекс природжених можливостей людини на гідне життя та розвиток. Таким чином, Хартія встановлює певний стандарт — єдиний перелік соціальних прав людини. У національному законодавстві має бути прийнято акт, що передбачатиме єдині загальні засади щодо врегулювання та забезпечення соціальних прав. Серед них гендерним правам має бути відведено належне місце.

Другу групу норм Хартії складають норми частини II, котрі містять стандарти окремих прав людини, які подані як кількісні та якісні показники окремих елементів, що утворюють конкретне право. Причому стандарти встановлено з різною мірою конкретизації. Отже, можна сказати, що є відносно конкретні і абсолютно конкретні показники. Прикладом першої групи норм є положення про "розумну" щоденну і щотижневу трива-

лість робочого часу; оплачувані святкові дні (ст. 2), щодо наявності правил з техніки безпеки (ст. 3); щодо розміру винагороди на рівні гідного життєвого рівня; щодо “розумного” періоду попередження про звільнення з роботи (ст. 4) та ін. Прикладом другої є норми про мінімальну чотиритижневу щорічну оплачувану відпустку; про встановлення мінімального віку прийняття на небезпечні та шкідливі роботи — 18 років (ст. 7) та ін.

Крім стандартів прав, Хартія також містить гарантії забезпечення прав, як систему організаційно-правових, економічних та інших заходів. Такі гарантії покладаються на державу як головного зобов'язального суб'єкта. Тут можна говорити про стандарт гарантій щодо кожного соціального права людини — як про певний “набір” обов'язкових заходів. Причому при подачі звітних доповідей держави мають звітуватися щодо виконання кожного такого положення. У такий спосіб держава обґрунтовує, що вона створила усе необхідне для створення рівних можливостей для забезпечення конкретного права людини.

За сферою життя Хартія передбачає права саме у соціальній сфері, яка може бути визначена як галузь суспільних відносин, у котрій реалізуються соціальні права людини, та у її окремих частинах (ланках) — на ринку праці, у сфері застосування праці, у сфері професійної освіти, соціального забезпечення, медичної допомоги та охорони здоров'я.

Хартія передбачає, окрім соціального захисту, і підвищений соціальний захист для окремих категорій, причому система пільг спрямована не за професійною ознакою, а за функціональною спрямованістю щодо захисту людини як біологічного виду. Хартія у багатьох статтях передбачає захист репродуктивної функції, захист дітей, захист у зв'язку із втратою певних функцій (інваліди, особи похилого віку).

Демократичний розвиток суспільства не може відбуватися без гендерної рівності. З огляду на запропонований загальний концептуальний підхід видається можливим простежити, як саме права людини співвідносяться із ідеєю гендерної рівності. Аналіз основних прав людини, визначених міжнародними акта-

ми, засвідчує, що серед них є група прав, котрі безпосередньо стосуються рівності між чоловіками і жінками в суспільстві. Це, так би мовити, *спеціальні гендерні права*. Найважливіші міжнародно-правові документи, ухвалені як на універсальному все-світньому, так і на європейському рівнях передбачають такі права. Здебільшого вони пов'язані із більш ширшим за змістом правом — правом на недискримінацію.

Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.) передбачає, що “всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах” (ст. 1); “кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі...” (ст. 2); “всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-яких відмінностей, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації...” (ст. 7).

Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права передбачає: “Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма економічними, соціальними і культурними правами, передбаченими у цьому Пакті” (ст. 3). Доцільно звернути увагу на те, що це право міститься у частині II Пакту, яка має загальний характер стосовно частини III, у якій передбачені конкретні права та гарантії. Таким чином, право гендерної рівності у Загальній декларації прав людини та у Пакті має природу *загального принципу* і повинно застосовуватися до кожного конкретного права, передбаченого цими документами.

Європейська соціальна хартія (переглянута) передбачає такі гендерні права: всі працівники мають право на рівні можливості та на рівне ставлення у сфері зайнятості без дискримінації за ознакою статі (ст. 20), право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та на рівне ставлення (ст. 27). Крім цього, Хартія передбачає інші права, у яких спеціально наголошується на дотриманні гендерної рівності: право працівників — чоловіків і жінок на рівну оплату за працю рівної цінності (п. 3 ст. 3); право працівника на захист своєї гідності на роботі, зок-

рема, сторони мають взяти на себе зобов'язання щодо сприяння подоланню сексуальних домагань на робочих місцях і вжити необхідних заходів щодо захисту працівників від таких домагань (п. 1 ст. 26); або спеціально передбачає підвищений соціальний захист жінок: права жінок, що працюють, на охорону материнства (ст. 8).

Хартія основних соціальних прав працівників містить спеціальну статтю, де встановлює рівність чоловіків і жінок у сфері праці. Їм мають надаватися рівні можливості. З цією метою мають вживатися заходи щодо здійснення принципу рівності стосовно зайнятості, заробітної плати, умов праці, соціального захисту, освіти, професійного навчання і професійної кар'єри. Мають також вживатися заходи, що дають змогу жінкам та чоловікам поєднувати їх трудову діяльність та сімейні обов'язки (ст. 16).

Зазначена група прав входить до системи основних прав людини і утворює, так би мовити, методологічну *"гендерну серцевину"*. Проте й усі інші без винятку соціальні права мають поряд із загальносоціальним змістом також гендерний зміст і можуть бути перевірені на їх гендерну відповідність.

У актах, прийнятих останніми роками на міжнародному рівні, проблема гендеру є однією з центральних у системі міжнародних стандартів, вона з-поміж найактуальніших і в XXI століття.

276-а сесія Адміністративної ради МОП, що відбулася у 1999 році, визначила чотири стратегічні завдання у діяльності МОП: 1) дотримання основних принципів і прав у сфері праці; 2) створення широких можливостей для жінок і чоловіків у отриманні якісної зайнятості і доходу; 3) охоплення та ефективність соціального захисту для всіх; 4) зміцнення трипартизму і соціального діалогу.

На 277-й сесії Адміністративної ради МОП (38—31 березня 2000 року) обговорювалися питання створення ширших можливостей для жінок і чоловіків та розв'язання проблем статевої дискримінації. МОП упровадила дві спеціальні програми, спря-

мовані на ліквідацію нерівності на ринку праці: Міжнародну програму “Більше робочих місць кращої якості для жінок” та “Програму розширення можливостей у контексті гендерних проблем, бідності та зайнятості”. Генеральний директор Міжнародного бюро праці Хуан Сомавія зазначив, що “найважливішим завданням МОП у XXI столітті буде боротьба за гідні умови праці. Необхідно створити обстановку рівноправності й захищеності для усіх працюючих, глобалізувати соціальний прогрес”.

Копенгагенська Декларація про соціальний прогрес (ООН, 1995 рік), ухвалена напередодні 50-річчя Організації Об'єднаних Націй, проголосила 10 зобов'язань, які взяли на себе держави-учасниці. У Декларації, зокрема, зазначається: “Ми зібралися тут для того, щоб від нашого імені, від імені наших урядів і наших країн узяти на себе зобов'язання активізувати соціальний розвиток у всьому світі, з тим щоб усі чоловіки та жінки, особливо ті, що проживають в умовах злиднів, могли здійснювати свої права, використовувати ресурси й брати участь у виконанні зобов'язань, які дали б їм змогу жити повноцінним життям” (п. 9).

З-поміж узятих зобов'язань п'яте та шосте безпосередньо стосуються забезпечення гендерного паритету. Це передусім обов'язок сприяти повній повазі до гідності людини і досягненню справедливості та рівності у відносинах між жінками і чоловіками й визнавати та розширювати участь і керівну роль жінок у політичному, громадському, економічному, соціальному житті й у процесі розвитку (зобов'язання п'ять). З цією метою держави-учасниці зобов'язалися:

- сприяти змінам у поглядах, структурах, політиці, законодавстві та практиці з тим, щоб усунути всі перешкоди на шляху до людської гідності, рівності та справедливості у сім'ї та суспільстві, а також сприяти всебічній рівній участі міських та сільських жінок і жінок-інвалідів у соціальному, економічному і політичному житті;
- створити структури, розробити політику і конкретні показники для забезпечення справедливого представництва

чоловіків та жінок у процесі прийняття рішень на всіх рівнях;

- вжити належних заходів для забезпечення на основі рівності чоловіків і жінок загального доступу до широкого спектра медичних послуг, у тому числі щодо забезпечення репродуктивного здоров'я, відповідно до Програми дій Міжнародної конференції по народонаселенню і розвитку¹²;
- усунути обмеження стосовно прав жінок щодо володіння землею, наслідування власності або отримання кредиту та забезпечувати жінкам рівні права на роботу;
- розробляти належні засоби, що дають змогу повною мірою визнавати і висвітлювати масштаби праці жінок та їхнього сукупного вкладу в національну економіку, в тому числі вкладу у працю, що не оплачується, та роботу в домашніх умовах.

Зобов'язання шосте передбачає сприяти досягненню і реально добиватися цілей загального і справедливого доступу до якісної освіти, найвищого рівня фізичного і психічного здоров'я та доступу усіх людей до первинних медико-санітарних послуг без розрізнення за соціальними умовами, статтю, віком або інвалідністю та іншими ознаками; сприяти повному розвитку людських ресурсів і соціальному розвитку. Метою такої діяльності є викорінення жебрацтва, сприяння повній і продуктивній зайнятості та заохочення соціальної інтеграції. Для цього на національному рівні сторони взяли на себе, зокрема, такі зобов'язання:

- скоротити гендерний розрив у галузі початкової, середньої, професійної та вищої освіти;
- розробити конкретну політику в галузі освіти з урахуванням гендерної перспективи;
- забезпечити повний та рівний доступ до освіти для дівчат і жінок, визнаючи той факт, що інвестування в освіту

¹² Див.: Доповідь Міжнародної конференції по народонаселенню і розвитку, Каїр, 5—13 вересня 1994 року (A/CONF.171/13 та Add. 1);

жінок є ключовим елементом у досягненні соціальної рівності, більш високого рівня продуктивності праці та охорони здоров'я, зниження дитячої смертності;

- створювати або зміцнювати як на шкільній, так і на громадській основі програми санітарно-гігієнічної просвіти для дітей, підлітків і дорослих, з приділенням особливої уваги дівчаткам та жінкам за усім комплексом питань турботи про здоров'я як однієї з основних попередніх умов соціального розвитку тощо.

Для розробки юридичного механізму забезпечення гендерної рівності важливе значення має *єдність прав людини*. Політичні і громадянські права забезпечені судовим захистом на національному і міжнародному рівнях. Відома плідна діяльність Європейського суду з прав людини, судові рішення якого в даний час активно вивчаються в Україні. Судовий захист соціально-економічних прав має місце лише щодо захисту трудових прав, тоді як у сфері соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я — це питання досить проблематичне. Проте аналіз засвідчує, що природа прав людини — єдина, а окремі соціальні права тісно пов'язані із громадянськими та політичними правами. Зокрема, право на освіту згідно з міжнародними актами віднесено до обох згаданих категорій. Право працівників та роботодавців на об'єднання у профспілки та інші національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, віднесене Хартією до соціальних прав, впливає з права на свободу асоціації (ст. 11 Конвенції про захист прав і основних свобод людини), право на медичну допомогу та охорону здоров'я (ст. 11, 13 Європейської соціальної хартії) тісно пов'язано із правом на життя (ст. 2 Конвенції про права людини і Протокол № 6 до неї) тощо. Що ж стосується гендерних прав можна стверджувати, що такі права одночасно підпадають під усі категорії прав. Аргументом на користь такого висновку, є те, що рівність залежно від статі є однією з ознак дискримінації, а право на недискримінацію передбачено усіма міжнародними актами, в тому числі й ст. 14 Конвенції про права людини.

Яскравим проявом нового концептуального підходу до єдності прав людини є Декларація Тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, затверджена резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 року. В ній проголошується шість фундаментальних цінностей, які матимуть суттєво важливе значення для міжнародних відносин у XXI столітті,— свобода, рівність, солідарність, терпимість, повага до природи, спільний обов'язок. Серед них є такі, що безпосередньо мають гендерне спрямування. Це, зокрема:

- **Свобода.** Чоловіки та жінки мають право жити та ростити своїх дітей у гідних для людини умовах, вільних від голоду і страху насильства, гноблення і несправедливості;
- **Рівність.** Жодна людина і жодна країна не повинна бути позбавлена можливості користуватися благами розвитку. Має бути гарантовано рівність прав і можливостей чоловіків та жінок;
- **Солідарність.** Глобальні проблеми мають вирішуватися за умов справедливого розподілу витрат і тягара згідно із фундаментальними принципами рівності й соціальної справедливості.

Для втілення цих загальних цінностей у конкретні дії ООН визначено й ключові цілі, яким надається особливо важливого значення, зокрема, **розвиток і викорінення злиднів**. При цьому держави мають докласти усіх зусиль для позбавлення співвітчизників, чоловіків, жінок і дітей, від крайньої злиденності, що принижує людську гідність, і за якої в умовах сьогодення змушені жити більш як мільярд із них. Держави мають втілити право на розвиток у реальність для всіх і позбавити людський рід від злиднів. Успіх у досягненні цих цілей залежить, зокрема, від благочинного управління.

У грудні 2000 року на саміті Ради Європейського Союзу, що відбувся у Ніцці, ухвалена Хартія основних прав Європейського Союзу.

Вона продемонструвала єдиний підхід учасників саміту до прав, свобод та принципів, серед яких глава III **“Рівність”**

містить дві статті, присвячені гендерним правам. Передусім це стаття 21 “Недискримінація”, яка серед інших підстав забороняє також і дискримінацію з огляду на стать. Традиційний зміст поняття дискримінації значно розширився, до нього включено нові ознаки та уточнено вже відомі. Ця норма викладена так: “Будь-яка дискримінація з огляду на стать, расу, колір шкіри, етнічне чи соціальне походження, генетичні особливості, мову, релігію чи віросповідання, політичні або інші погляди, належність до національної меншини, власність, місце народження, фізичні чи розумові вади, вік чи сексуальну орієнтацію забороняється”.

Стаття 23 “Рівність між чоловіком і жінкою” встановлює: “Рівність між чоловіком і жінкою забезпечується у всіх сферах, включаючи працевлаштування, роботу та оплату праці. Принцип рівності не повинен перешкоджати розвитку чи застосуванню заходів, спрямованих на встановлення спеціальних пільг на користь недостатньо представленої статі”.

Отже, рівність між чоловіком і жінкою — один з основних принципів, основне право людини, фундаментальна цінність, яка визнана світовим співтовариством, і її забезпечення є одним із стратегічних завдань XXI століття.

4. СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ, СОЦІАЛЬНА СФЕРА І СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Згідно з Конституцією Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1). Ці засади мають визначальне значення для забезпечення соціальних прав людини в Україні. Більше того, саме соціальні права набувають надзвичайної ваги у соціальній державі.

Держава сама по собі є всезагальна форма солідарності між людьми. Разом з тим вона призводить до створення та вироблення найбільш повних та всесторонніх форм людської солідарності. Загальне благо — формула, в якій виражаються цілі і завдання держави. Соціальна держава — це така організація, яка бере на себе обов'язок турбуватися про соціальну справедливість, добробут своїх громадян, їх соціальну захищеність. Соціальна держава покликана здійснювати соціальну функцію, яка полягає у забезпеченні, охороні та захисті соціальних прав людини і громадянина та реалізується через систему економічних, організаційних, юридичних механізмів. Забезпечення гендерної рівності — складова частина соціальної функції держави.

Теоретичні проблеми забезпечення гендерної рівності на сучасному етапі — є одним з проявів загального теоретичного переходу у визначенні ролі держави щодо вирішення соціальних проблем громадянського суспільства — від “державо-захисниця” до нової доктрини “менше держави”. Справді, з переходом до демократичного суспільства та ринкових відносин були взяті на озброєння методи політичного плюралізму та дерегулювання економікою. Політичні партії, яких в Україні понад сто, підприємницькі структури захопилися такими ідеями, а політичні сили ринкового спрямування та мас-медіа всіляко їх підтримують. Проте те, що добре для політичної сфери та розвитку підприємництва, не завжди добре для соціальної сфери. Принцип “менше держави” цілком є непридатним для регулювання суспільних відносин у соціальній сфері. Навпаки, держава в особі

компетентних державних органів є головним організатором і розпорядником у соціальній сфері. Саме держава згідно з міжнародними актами є головним зобов'язальним суб'єктом у справі соціального захисту своїх громадян.

Отже, більше держави у соціальній сфері! Проблема конституційного закріплення соціально-економічних прав у сучасний період у постсоціалістичних країнах і ролі держави у їх забезпеченні привертає увагу багатьох вчених. Перша публікація Касса Р. Санстейна розпочала серію робіт, у яких автори поставили під сумнів доцільність урівнювання юридичного статусу громадянських і політичних прав, з одного боку, та соціально-економічних, з іншого¹³, наголосили на катастрофічній помилці законодавців щодо щедрих обіцянок благ та послуг, які надаватимуться усім за рахунок держави¹⁴. А. Шайо на прикладі подій в Угорщині розкриває сьгоднішній стан із конституційним забезпеченням соціально-економічних прав людини, вважаючи, що неможливість реально забезпечити проголошені права веде до інфляції самої ідеї прав людини¹⁵. Не можна погодитися із таким висновком, адже, закріплюючи конкретні права, Конституція не лише визнає становище із забезпеченням прав людини, яке має місце на даному етапі розвитку суспільства, а й визначає зобов'язання держави у цій сфері на майбутнє. Окрім цього видається вкрай хибним уявлення про те, що лише за соціалізму держава мала зобов'язання щодо забезпечення соціальних прав, а за ринкових умов кожен має дбати про себе. Це не так. Держава все ж залишається головним організатором, гарантом і безпосередньою учасницею забезпечення соціальних прав, хоча

¹³ Санстейн К. Р. Что-то старое, что-то новое // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение, 1992.— № 1.

¹⁴ Санстейн К. Р. Отрицательные качества положительных прав // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение.— 1993.— № 1 (2).— С. 43—46.

¹⁵ Шайо Андраш. Как верховенство права погубило реформу социальной защиты в Венгрии // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение.— 1998.— № 2 (23).— С. 2—11.

механізм забезпечення має бути змінений і йому надано ринкового змісту. Це проявляється, зокрема в тому, що поряд з державними соціальними установами, державними закладами освіти та охорони здоров'я утворюються установи та заклади аналогічного спрямування недержавної форми власності. Крім цього, вводяться різні види державного соціального страхування із залученням коштів самих застрахованих, започатковуються інші програми із спеціальним фінансуванням.

Загальний напрям реформ у соціальній політиці — її муніципалізація. Така концепція передбачає, що людина має отримувати необхідну підтримку в тому середовищі, де вона реально існує, працює, навчається і де легко перевірити реальні можливості людини, оцінити потреби. При цьому держава має реально гарантувати через міжбюджетні трансферти фінансову спроможність кожного муніципалітету не нижче визначеного законом рівня забезпеченості прожиткового мінімуму. При цьому в соціальній сфері недержавний сектор не може повністю замінити систему соціальних державних закладів, у яких має бути забезпечено безоплатний для одержувачів гарантований мінімум соціальних послуг: з охорони здоров'я, освітянських, з соціального забезпечення. Слід зазначити, що місце та роль різних структур громадянського суспільства в сфері соціального захисту, зокрема й додержання гендерної рівності, ще не знайшли належного концептуального та законодавчого закріплення.

Суттєвим напрямом у реалізації соціальної функції держави є додержання гендерного паритету при розподілі коштів на суспільні потреби. Споживча спрямованість соціальних прав виводить нас на розподільчі відносини в державі. Аналізуючи реалізацію соціальних прав, дослідники звертаються до державного та комунального бюджетів, звіряючи розміри асигнувань, виділених на соціальне забезпечення, охорону здоров'я, розвиток освіти з міжнародними стандартами та зарубіжною практикою, а також із реальними потребами. Цивілізований, демократичний розподіл асигнувань на соціальні потреби вимагає врахування гендерного аспекту. Гендерний бюджет у рамках соціального бюджету України має зайняти обов'язкову структурну ланку, необхідним є вироблення його критеріїв та розмірів ви-

трат. Проте, як відомо, такі дослідження в Україні ще не проводяться, а в них є нагальна потреба. У зарубіжних країнах активно ведеться аналітична робота щодо розв'язання “жіночих бюджетів”, “гендерного бюджету”, “гендерна лінія” розглядається як обов'язкова складова урядового бюджету.

Слід зазначити, що ні поняття “соціальна сфера”, ні поняття “соціальна політика” в Україні не мають легального визначення. Проте така ж практика спостерігається і в зарубіжних державах. Соціальна сфера не має чітко визначених меж, “кордонів”. Кожна держава має власне розуміння соціальної сфери і соціальної політики. Переважно, на думку іноземних фахівців, до складу соціальної політики входять усі чинники, які забезпечують певний рівень соціального добробуту і розвитку населення. Чимало авторів пропонують своє бачення цієї проблеми¹⁶.

Цікаво, що Комісія Європейських Співтовариств, прийнявши у 1993 р. “Зелену книгу” стосовно соціальної політики у Європейському Союзі, свідомо уникнула визначення поняття соціальної політики. Комісія заявила, що для неї соціальна політика означає всі заходи, здійснювані у соціальній сфері¹⁷. У 1994 р. було прийнято “Білу книгу з проблем зростання, конкуренції і зайнятості”, а затим програму дій у сфері соціальної політики на 1995—1997 рр. Програма передбачає: пріоритет забезпечення зайнятості шляхом створення робочих місць; посилення рівності шансів шляхом заходів, спрямованих на пристосування освіти та професійної підготовки до умов ринку праці; проведення конкретних заходів щодо створення європейського ринку праці і подолання усіх перепон на шляху до свободи руху працівників; поліпшення умов праці, включаючи безпеку і захист здоров'я на робочому місці.

¹⁶ Див., наприклад: *Andrain, Charles* (1985) *Social Policies in Western Industrial Societies*. Berkeley: University of California; *Courchene, Thomas J.* (1987). *Social Policy in the 1990's: Agenda for Reform*. Ontario: Prentice Hall; *Richard Parry*. *The Social Policy Context of Social Security* || *Social Security in Europe*. Bruylant, Brussel, 1991.

¹⁷ *Теренс М. Ганслі*. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / Перекл. з англ.— К. Основи, 1996.— С. 11.

Згідно з Основними напрямами соціальної політики на період до 2004 р. від 24 травня 2000 р. заходи соціальної політики передбачені у таких ланках, як розвиток народонаселення, трудові відносини, система соціального забезпечення, захист прав споживачів, гуманітарна сфера — освіта, наука, охорона здоров'я, культура, релігія та релігійні організації, етнонаціональна та мовна політика. Одним із заходів механізму здійснення соціальної політики передбачається розроблення та прийняття Соціального кодексу України.

В Основних напрямах системно відображено складові соціальної сфери так, як вона розуміється в Україні. Відразу зауважимо, що цим актом порівняно з міжнародними актами зміст соціальної сфери значно розширено. З огляду на таке широке розуміння соціальної сфери до неї можна віднести і будь-яку іншу галузь суспільного життя, оскільки відома наукова позиція, за якої всі права можна вважати соціальними. Таке розширене тлумачення соціальної сфери містить у собі від самого початку загрозу для створення ефективного механізму її правового регулювання, оскільки здійснюється дуже широким колом галузей права та законодавства, які не є спорідненими і не можуть за своєю суттю застосовувати єдині принципи та методи регулювання. Привертає увагу й те, що таке розуміння соціальної сфери не узгоджується з іншим програмним документом — Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу, де цілком закономірно окремо виділено адаптацію соціальної політики до стандартів ЄС (розділ 5) і культурно-освітню і науково-технічну інтеграцію (розділ 6). Згідно зі Стратегією адаптація соціальної політики полягає в реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості відповідно до стандартів ЄС і в поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення.

Видається, що зміст соціальної сфери, а відтак і соціальної політики визначається колом соціальних прав людини, визнаних як таких на міжнародному і національному рівнях. Єдиний об'єкт, яким є соціальна сфера, вимагає узгодженого правового

регулювання. Аналізуючи наведені акти можна сформулювати деякі висновки.

Соціальна сфера — це багаторівневе соціальне явище. Серед її складових виділяється група суспільних відносин, які мають спільний характер не тільки для однієї країни, а й для всього світового співтовариства. У цих відносинах реалізуються такі соціальні права (назвемо їх базовими соціальними правами людини), які є відображенням першорядних потреб людини. Без забезпечення таких прав людина не може фізично вижити і мати необхідний соціальний розвиток. Такі права мають всезагальне значення, отже, і вимагають у міру можливості гармонійного правового регулювання з врахуванням становища статей.

До базових соціальних прав належать:

- ♦ право на зайнятість, що включає право на профорієнтацію, професійну підготовку, працевлаштування; на безоплатні і реально доступні послуги державної служби зайнятості; на грошову допомогу безробітним на рівні не нижчому від прожиткового мінімуму;
- ♦ на справедливу оплату праці в розмірі, що забезпечує гідний рівень життя;
- ♦ на соціальне забезпечення, яке здійснюється у формі загальнообов'язкового державного соціального страхування і державної соціальної допомоги (включаючи соціальний догляд), яка надається кожній особі, котра не має засобів до існування і не може завдяки власним зусиллям набути їх;
- ♦ на вчасну і кваліфіковану медичну допомогу в необхідному безоплатному гарантованому обсязі;
- ♦ на відсутність дискримінації при реалізації всіх попередніх прав за ознакою статі, місця проживання, належності до громадянства, політичних, релігійних переконань, соціального, майнового становища особи.

Основою всіх зазначених соціальних прав є право людини на гідний життєвий рівень для неї та її сім'ї. Без створення умов для забезпечення цього права працездатним особам та без державного гарантування його для осіб, які ще не можуть працювати (діти)

або вже не можуть своєю працею здобувати собі засоби до існування (інваліди, особи, які досягли пенсійного віку),— не можна вважати забезпеченими й інші соціальні права людини.

Сукупність зазначених прав є основою суспільного буття людини у громадянському суспільстві. Такі права є соціальними у власному розумінні цього слова.

Відповідно до переліку соціальних прав формуються *складові соціальної сфери*, до якої, як свідчить європейська практика належать:

- ♦ заходи держави щодо організації та фінансування соціальної сфери, зокрема, створення державних служб зайнятості, працевлаштування, перекваліфікації, перенавчання працівників, виплату грошових допомог безробітним та їх утриманням;
- ♦ визначення основних засад у сфері оплати праці та доходів населення;
- ♦ утримання державних закладів охорони здоров'я та фінансування медичної допомоги, що надається громадянам такими установами;
- ♦ фінансування державних пенсій та грошових допомог, що виплачуються з державного бюджету, а також участь у державному загальнообов'язковому соціальному страхуванні громадян;
- ♦ фінансування підвищених соціальних виплат, пільг окремим категоріям громадян на умовах, визначених законом;
- ♦ утримання соціальних інтернатних служб і установ, котрі здійснюють догляд за самотніми престарілими особами та інвалідами;
- ♦ утримання державних освітніх закладів та фінансування безоплатного навчання у таких закладах;
- ♦ утримання інтернатних установ для неповнолітніх;
- ♦ надання безоплатного житла особам, котрі потребують соціального захисту та виплата житлових субсидій тощо.

Знову звернемося до Європейської соціальної хартії (переглянутої), значення якої полягає в тому, що це — акт, де встановлено сучасне європейське міжнародне розуміння соціальної

сфери через каталог прав, що згідно з Хартією належать до соціальних прав. Україні в недалекому майбутньому належить ратифікувати Хартію, оскільки цей документ підписано 7 травня 1999 р., і привести своє соціальне законодавство у відповідність до європейських стандартів. Хартія містить 31 право та принципи їх забезпечення. Це найбільш широкий перелік соціальних прав порівняно із попередніми актами. Класифікація таких прав свідчить, що до неї включено права людини у сфері найманої праці, зайнятості та професійної підготовки, соціального забезпечення, охорони здоров'я, житлової політики. Відповідно до цих соціальних прав формуються і структурні частини соціальної сфери: сфера зайнятості на ринку праці, застосування трудової діяльності; соціального забезпечення; охорони здоров'я, освіти, житлової політики.

Що ж стосується таких галузей суспільного життя, як наука, культура, фізична культура, спорт, відпочинок, туризм,— вони не можуть бути віднесені до суто соціальної сфери. Ці сфери суспільного життя забезпечують культурні права людини, які мають цілком іншу специфіку і вимагають специфічних підходів та засобів забезпечення.

Складовою частиною соціальної сфери, в якій формується соціальна політика України, є *соціальна гендерна політика*. В Україні немає єдиного нормативно-правового акта щодо врегулювання гендерної рівності. Окремі положення, що стосуються рівності прав жінки і чоловіка містяться в актах різної юридичної сили. Всі ці положення сформульовані загальною. Вони потребують конкретизації і спеціалізації стосовно тієї галузі суспільних відносин, яку врегулює конкретний акт. Відсутня також і чітко визначена стратегія соціальної політики у цій сфері.

Потрібен Закон України “Про соціальну політику в Україні”, який дав би визначення поняття соціальної сфери, встановив її рівні, складові частини, принципи соціальної політики, засоби її реформування, етапи реформи. У такому законі необхідно передбачити окремий розділ “Соціальна політика гендерного розвитку в Україні”, де визначити його поняття та напрямки розвитку, дати їх конкретизацію.

В Основних напрямках соціальної політики на період до 2004 року в розділі "1. Забезпечення розвитку народонаселення (демографічна політика)" окремим підрозділом визначені основні напрями формування державної політики стосовно сім'ї, жінок, дітей та молоді в Україні. Зокрема передбачено, що розв'язання проблем у цій сфері має базуватися на законодавчому забезпеченні створення сприятливих умов для розвитку сім'ї, ефективного виконання нею репродуктивної, виховної, економічної, соціальної функцій, дотримання на практиці конституційного принципу рівності прав жінки і чоловіка, здійснення цілеспрямованої політики щодо працевлаштування молоді, профілактики дитячої та молодіжної злочинності, наркоманії, алкоголізму, дитячої бездоглядності та жебракування, запобігання соціальному сирітству. Визначені пріоритетні напрями у цій сфері. Такий напрям соціальної політики заслуговує на цілковиту підтримку. Водночас слід взяти до уваги, що реалізація окремих конкретних завдань, накреслених у цьому документі, вимагає внесення відповідних змін та доповнень у законодавчі акти, шляхом переведення їх у площину прав та обов'язків конкретних державних органів, посадових осіб. Крім цього з огляду на реальні порушення рівності прав між жінками та чоловіками, нерівність можливостей у доступі до соціальних благ дає підстави для розроблення відповідних заходів у системі соціальної політики і включення їх до відповідних галузевих актів. Чим повнішим буде правове регулювання у цій сфері, тим більше буде забезпечено юридичними засобами суб'єктивне право особи жінки або чоловіка, а це дає можливість судового захисту порушеного права.

Другою, не менш важливою площиною забезпечення гендерного паритету є сфера реального використання громадянами своїх можливостей.

5. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ

У забезпеченні соціальних прав велике значення мають конституційні положення загального характеру щодо прав людини і громадянина. Зокрема, таким принциповим положенням є норми ст. 2 Конституції України: “Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю”; положення ст. 3: “Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави”.

Надзвичайно важливим є конституційне положення ст. 22, згідно з яким конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Принципове значення для визнання та здійснення прав у соціальній сфері мають конституційні положення щодо рівності та недискримінації. Громадяни — жінки і чоловіки мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, *статі*, етнічного та *соціального становища*, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками (ст. 24). Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов’язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами (ст. 26). Закон України “Про правовий статус іноземців” від 4 лютого 1994 р. передбачає право іноземців на одержання пенсій та інших видів соціальної допомоги.

Конституція гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право

після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх порушених прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна (ст. 55).

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується (ст. 8).

Усі ці гарантії повною мірою стосуються і захисту прав людини і громадянина в соціальній сфері.

Звернемо увагу на те, як у Конституції України закріплено принцип гендерної рівності. Адже Конституція має найвищу юридичну силу і слугує ядром і базою усього національного законодавства, і роль правильного сучасного розуміння гендерного паритету саме в цьому документі важко переоцінити.

Конституція України закріплює рівність прав чоловіка та жінки і встановлює систему гарантій, що забезпечують таку рівність: надання жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальні заходи щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановлення пенсійних пільг; створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовий захист, матеріальна і моральна підтримка материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Згідно зі ст. 51 Конституції України “шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен з подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї... Сім'я, материнство і батьківство охороняються державою”.

Зазначені конституційні положення мають загальне значення стосовно інших прав людини і громадянина у державі. Привертає увагу те, що Конституція не повністю слідує теорії гендерного паритету. Якщо у ст. 51 встановлюється обов'язок держави щодо охорони як материнства так і батьківства, що

узгоджується з принципом гендерної рівності, то у ст. 24 все ж зроблено ухил на захист прав жінок, тоді як і чоловіки потребують аналогічних захисних засобів. Зокрема, йдеться про створення умов, які лише *жінкам* надають можливість поєднувати працю з материнством. До системи заходів матеріальної та моральної підтримки *материнства і дитинства* входить надання оплачуваних відпусток лише матерям. Але ж справжній державницький підхід до справи зміцнення сім'ї, збільшення народжуваності в умовах, коли Україна переживає депопуляцію, вимагає охоронних заходів як для матерів, так і для батьків. З огляду на такі конституційні вади, слід зазначити, що Закон України "Про відпустки" (1996 р.) і КЗпП України більш прогресивні і передбачають додаткові сімейні відпустки як матерям, так і батькам. Крім цього ст. 24 передбачає необхідність встановлення у законодавстві пенсійних пільг з метою охорони праці і захисту здоров'я жінок. Вважаємо, тут має місце ущемлення прав чоловіків, адже стан здоров'я має однакове значення для людини незалежно від статі.

Як бачимо, поняття гендерної рівності безпосередньо пов'язано із поняттям дискримінації. І зв'язок цей надзвичайно складний. Справді, щоб забезпечити гендерний паритет, законодавцю потрібно щодо певних обставин наголошувати на статі, встановлювати відповідно до цього факту певні юридичні наслідки (пільги, переваги, компенсації тощо), а в інших — навпаки, як би не помічати, не звертати уваги на стать, охороняючи в цілому право людини.

Розділ II Конституції України встановлює перелік прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, серед яких передбачено соціальні права. Це, зокрема, такі права, як:

- ♦ право на працю із забезпеченням права на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, із заборонаю використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах, із захистом від незаконного звільнення (ст. 43);
- ♦ право на страйк (ст. 44);

- ♦ право працюючого на відпочинок, на обмеження максимальної тривалості робочого часу, встановлення скороченого робочого часу, мінімальної тривалості відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідних і святкових днів (ст. 45);
- ♦ право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з не залежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46). Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Суттєве значення у системі гарантій, передбачених Конституцією, має положення частини третьої ст. 46, згідно з яким пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом;
- ♦ право на житло. Для громадян, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону (ст. 47);
- ♦ право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49). Запровадження медичного страхування в Україні передбачено Концепцією соціального забезпечення населення України 1993 р., а також Основними напрямками соціальної політики на 1997—2000 рр. і Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Проте закону про медичне страхування ще не прийнято. Не визначено також на законодавчому рівні і такий соціальний стандарт, як обсяг гарантованої медико-санітарної допомоги. Консти-

туція встановлює суттєві гарантії щодо забезпечення таких прав. Зокрема передбачено, що охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава бере на себе обов'язок щодо створення умов для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Важливою гарантією є положення частини третьої ст. 49, згідно з яким у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно, а існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Слід зазначити, що це конституційне положення не дотримується. Зокрема, Кабінет Міністрів України своїми постановами № 1138 від 17 вересня 1996 р. та № 449 від 12 травня 1997 р. встановив перелік з 52 платних послуг, які можуть надаватися в державних закладах охорони здоров'я. Рішенням Конституційного Суду України від 25 листопада 1998 р. переважна більшість таких послуг була визнана неконституційними. Проте в умовах реформування соціальної сфери в напрямку зміни принципів управління проблема віднаходження нових джерел фінансування соціальних витрат, зокрема на охорону здоров'я, залишається актуальною і поки що не розв'язаною;

- ♦ згідно зі ст. 51 Конституції сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійну діяльність щодо дітей (ст. 52);
- ♦ ст. 53 передбачає право кожної людини на освіту. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах.

Конституція визнає право кожної людини в Україні на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг та житло (ст. 48), проте жодних гарантій для забезпечення цього права Конституція не встановлює.

Це дає підстави Верховній Раді та Уряду України до цього часу зволікати з встановленням належного розміру прожиткового мінімуму в Україні для визначення соціальних допомог та інших виплат. Хоча Закон “Про прожитковий мінімум” був прийнятий ще у 1999 р., і на 2000 р. було визначено прожитковий мінімум для основних демографічних груп населення, такий розмір, як було зазначено у Законі України від 5 жовтня 2000 р., “застосовується для загальної оцінки рівня життя в Україні”. Таким чином, цей базовий державний соціальний стандарт практично не застосовується в Україні, що слід розцінювати як порушення державою своїх соціальних обов’язків щодо громадянського суспільства — жінок, чоловіків та дітей.

Кожне із зазначених соціальних прав має свій гендерний аспект. Щоб забезпечити гендерну рівність, у галузевому законодавстві мають бути встановлені норми, що конкретизують або доповнюють конституційні положення. Крім нормотворчості, гендерний аспект набуває особливої гостроти на етапі реалізації прав та у правозастосуванні.

6. СОЦІАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Розвиток ринкових відносин зумовив необхідність проведення у соціальній сфері широкомасштабної реформи, яка впроваджується новими законодавчими актами. В Україні відбувається процес активного творення соціального законодавства. Цей процес однаковою мірою стосується усіх основних ланок соціальної сфери — сфери зайнятості, застосування праці, соціального забезпечення, охорони здоров'я.

Розуміння цього процесу дає певні пояснення й тому, чому гендерні перетворення, з одного боку, є вкрай необхідними, а з другого — уповільненими. Творення соціального законодавства збіглося історично з появою й осмисленням у 90-х рр. в Україні гендерної проблематики, її правових аспектів, необхідності законодавчого вираження. Гендерний компонент ще має зайняти своє сучасністю зумовлене місце у соціальній сфері та творенні соціального законодавства.

Так, у сфері соціального забезпечення прийнято Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (14 січня 1998 р.), закони: “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” (23 вересня 1999 р.), “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” (2 березня 2000 р.), “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” (18 січня 2001 р.), “Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування” (11 січня 2001 р.), “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” (1 червня 2000 р.), передбачається прийняття законів у сфері пенсійного та медичного страхування тощо.

У сфері охорони здоров'я за останній період прийнято важливі закони та підзаконні нормативно-правові акти. Зокрема, ухвалено “Основи законодавства України про охорону здоров'я” (19 листопада 1992 р.), Закони: “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення” (24 лютого 1994 р.), “Про донорство крові та її компонентів” (23 червня 1995 р.), “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними”, (15 лютого 1995 р.), “Про лікарські засоби” (4 квітня 1996 р.), “Про трансплантацію органів і тканин людині”, (16 липня 1999 р.) “Про психіатричну допомогу” (22 лютого 2000 р.), “Про захист від інфекційних хвороб” (6 квітня 2000 р.), “Про імплантацію електрокардіостимуляторів” (14 вересня 2000 р.), постанови Кабінету Міністрів України, нормативні накази Міністерства охорони здоров'я, інструкції тощо.

Оновлюється й законодавство у сфері зайнятості, соціального захисту безробітних, молоді, інших категорій громадян, а також у сфері застосування праці.

Серед нормативного масиву особливого значення набувають акти узагальнюючого значення, в яких започатковуються основи соціальної політики, принципи реформування соціальної сфери. До таких належать акти Президента України — Указ Президента України “Про основні напрями соціальної політики на 1997—2000 роки” від 18 жовтня 1997 р., Послання Президента України до Верховної Ради України “Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000—2004 роки”, Указ Президента України “Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 р.” від 24 травня 2000 р., Указ Президента України від 25 грудня 2000 р., яким затверджено Концепцію дальшого реформування оплати праці тощо. До актів загального значення для усієї соціальної сфери належать також Закони України “Про прожитковий мінімум” (15 липня 1999 р.), “Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії” (5 жовтня 2000 р.), “Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати” (19 жовтня 2000 р.).

Таким чином закладається нова система правового регулювання єдиного об'єкта — соціальної сфери. Ці процеси свідчать про формування нової комплексної галузі права України — *соціальне право*. Важливо саме на етапі соціальної реформи, коли закладаються підвалини нового правового механізму регулювання соціальної сфери, з'ясувати усі необхідні аспекти додержання гендерного балансу в кожній її складовій частині.

Соціальне право є відображенням соціальної функції держави. Слід констатувати, що в правовій системі вже існують такі “функціональні” галузі права, як екологічне, господарське, підприємницьке, військове. Дослідник з проблем юридичної антропології Норбер Рулан стверджує, що “у правовій системі з'являються конструкції, що належать до груп, які заперечуються офіційним правом. Замість традиційних категорій (право публічне, приватне, кримінальне, цивільне) виникають різновиди права, що регулюють діяльність окремих груп — підприємницьке право, право соціального забезпечення, трудове право, право найму, страхування, громадської діяльності, профспілкове право, нотаріальне, комерційне тощо. Поступово постмодерністське право повертається до поділу на традиційні форми права, що відповідають суспільству як сукупності груп, в яких *функція* домінує над особистістю”¹⁸.

Європейське соціальне право розглядається науковцями як системна правова структура, до складу якої входить трудове право, право соціального забезпечення та інші норми, які регулюють захист соціальних прав. Визнання соціального права як такого вважається французькою доктриною соціального права. Відповідно до такої теоретичної конструкції ст. 118 Установчого договору Європейського Союзу 1957 р. згадує трудове право як підгалузь соціального права. На сьогодні соціальне законодавство ЄС включає в себе такі інститути: трудовий договір, робочий час і час відпочинку, охорону праці і здоров'я пра-

¹⁸ Рулан Норбер. Юридическая антропология: Учебник для вузов. Перевод с французского. Отв. ред. член-корр.РАН, докт. юрид. наук. проф. В. С. Нерсесянц.— М.: Изд-во НОРМА, 1999.— С. 249.

цівників, участь трудящих в управлінні виробництвом, рівність жінок та чоловіків у сфері трудових відносин, соціальне страхування та соціальне забезпечення та деякі інші. Комісія ЄС упродовж усього свого існування намагається вирішити проблему зближення, гармонізації норм соціального законодавства країн-учасниць для підвищення ступеня соціального захисту трудящих¹⁹. Найбільш очевидний шлях розвитку активності Союзу — створення єдиної правової бази соціальної політики²⁰. Соціальне право ЄС досягло більш вагомих результатів, ніж право окремих країн у цій галузі²¹. При цьому зауважимо, що за мету ЄС сьогодні ставить гендерну оптимізацію в усій політиці. Стосовно права, зокрема і соціального, передбачається, що воно має бути пронизане гендерним змістом.

Предметом соціального права виступають суспільні відносини щодо соціального захисту громадян і суспільства. Об'єктивність предмета зумовлена інтересами та потребами людини та суспільства. Слід підкреслити, що йдеться про захист інтересів окремої особи і суспільства в цілому. Під соціальним захистом у широкому сенсі розуміється політика держави, спрямована на забезпечення соціальних, економічних, політичних та інших прав і гарантій людини незалежно від його статі, національності, віку, місця проживання тощо. У такому розумінні соціальний захист охоплює усі конституційні права і свободи громадянина в державі. В той же час у чинному законодавстві поняття "соціального захисту" застосовується в більш вузькому сенсі, таким поняттям охоплюється політика держави щодо забезпечення прав та гарантій людини на гідний життєвий рівень. За такого підходу предмет соціального права складають суспільні відносини: щодо встановлення соціального статусу

¹⁹ Право Европейского Союза: правовое регулирование торгового оборота: Учебн. пос. Под ред. проф. Безбаха В. В., доц. Капустина А. Я., проф. Пучинского В. К.— М.: Изд. ЗЕРЦАЛО, 1999.— С. 74—79.

²⁰ *Топоршин Б. Н.* Европейское право: Учебн.— М.: Юрист.— С. 225.

²¹ *Junker A.* Arbeits- und Sozialrecht in der Europäischen Union // *Juristen Zeitung*.— 1994.— № 6 (18 Merz).— S. 277.

людини і громадянина в державі; щодо встановлення стандартів соціальних прав, їхнього каталогу; щодо компетенції органів виконавчої влади у соціальній сфері і соціальних установ; щодо економіко-правового механізму забезпечення соціальних прав; щодо соціального моніторингу, соціального аудиту; щодо контролю за забезпеченням соціальних прав; щодо системи захисту соціальних прав; щодо відповідальності за порушення соціальних прав. До предмета соціального права належать відносини щодо соціального захисту в основних ланках соціальної сфери — на ринку праці та при здійсненні трудової діяльності, соціальному забезпеченні, охороні здоров'я, освіті.

Соціальне право може бути визначено як система норм, які регулюють суспільні відносини щодо реалізації, охорони і захисту соціальних прав людини і громадянина з метою збереження, відтворення та розвитку людського суспільства.

Соціальне право може розглядатися як певна правова спільність, до складу якої входять такі галузі права, як трудове, право соціального забезпечення, медичне, освітнє право. Можна очікувати, що з розвитком правового регулювання соціальної сфери і його наукового дослідження до складу соціального права будуть включені й інші галузі права, безпосередньо звернені до особи, до забезпечення умов її життя і рівня життя відповідно до загальноновизнаних міжнародних стандартів.

У сучасних умовах визнання соціального права відбулося, проте динамічний, часом суперечливий і неузгоджений розвиток соціального законодавства у різних країнах зумовлює різний погляд науковців щодо структури соціального права. Так, правознавці Російської Федерації визнають існування соціального права як галузі права²². Під соціальним законодавством Е. І. Доморацька розуміє сукупність норм, які регулюють суспільні відносини в галузі праці, соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я та у сфері соціального обслуговування насе-

²² Див., напр.: *Коробов С.Е.* Государство социальное и социалистическое // Юрист.— 1998.— № 3. С. 36—39; *Лепихов М. И.* Право и социальная защита населения (социальное право).— М.: Былина, 2000.— 232 с.

лення²³. Ю. О. Тихомиров демонструє глобальний підхід до проблеми і виділяє соціальне право поряд із публічним і приватним. Він визначає соціальне право як таке, що призначено для реалізації і захисту не тільки індивідуальних прав громадян, а й їхньої сукупної охорони²⁴. На думку Л. Н. Анісімова, соціальне право включає соціальне забезпечення, а також цілу систему соціального захисту населення²⁵. І. В. Яковюк, досліджуючи шляхи становлення соціальної держави, доходить висновку, що соціальне право — це система правових норм, за допомогою яких здійснюється правове регулювання соціального захисту; воно є самостійною галуззю права²⁶.

В теорії права визнано, що для розвитку системи права та системи законодавства характерними є процеси як інтеграції, так і диференціації. Зв'язки між системою права і системою законодавства мають діалектичний характер — взаємна обумовленість, взаємний вплив і постійний розвиток, які набули особливої динаміки в умовах перебудови усієї суспільної системи і переходу на нові демократичні та ринкові моделі. Перехід до ринку супроводжується зміцненням інтеграції, внаслідок якої утворюються більші, ніж галузь права, структурні утворення. Щоправда, між вченими не має одностайності щодо питання, де саме є такі утворення — у системі права чи у системі законодавства.

У формуванні соціального права спочатку переважав процес диференціації, внаслідок якого трудове право виділилося з цивільного, що стало важливим кроком на шляху захисту прав трудящих. Саме усвідомлення суспільством і державою необхід-

²³ Доморацкая Э. И. Социальное законодательство Франции.— М.: Вид-во “Наука”, 1975.— С. 9.

²⁴ Тихомиров Ю. А. Публичное право: Учебн. для вузов.— М.: Изд-во БЕК, 1995.— С. 345.

²⁵ Трудовое право и социальное право России: Учебн. пос. для студентов высших учебных заведений / Под ред. Анисимова Л.Н. — М.: Гуманит. изд-во Центр ВЛАДОС, 1999. — С. 22—23.

²⁶ Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: Автореф. канд. дис.— Харків, 2000.— С. 13.

ності соціального захисту людини під час здійснення трудової діяльності, спонукає приймати спеціальні акти з охорони праці дітей, жінок, інвалідів; передбачати гарантії при прийомі на роботу та звільненні; встановлювати норми підвищеного захисту для неповнолітніх, вагітних, жінок-матерів; встановлювати обов'язкові для усіх роботодавців квоти щодо бронювання робочих місць тощо. Таке законодавство отримало назву трудового законодавства, у назві підкреслювалася та ланка суспільного життя, де передбачався суспільний захист — застосування праці. Але головним призначенням трудового права був і залишається соціальний захист людини протягом її трудової діяльності.

Подальший розвиток законодавства про соціальний захист призвів до формування нової галузі права — права соціального забезпечення, яке на початку 70-х років виділилося з трудового права і продовжує активно розвиватися. Право соціального забезпечення — це система правових норм, котрі регулюють суспільні відносини щодо матеріального забезпечення, соціального утримання та обслуговування за рахунок спеціально створених фінансових джерел осіб, які зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я та(або) засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців. У результаті цієї діяльності виникає ціла система суспільних правовідносин, які є, з одного боку, накопичувальними, з другого — розподільчими. Суттю такої діяльності є намагання держави забезпечити матеріальні втрати особи, спричинені не будь-якими причинами, а саме такими обставинами, котрі у світовій практиці були згруповані і отримали спеціальний термін — соціальні ризики. Це такі обставини у житті людини, через які вона не в змозі самостійно здобувати засоби до існування, а саме: втрата роботи, тимчасова або постійна втрата працездатності, досягнення пенсійного віку, хвороба, необхідність догляду за малолітніми дітьми або непрацездатними членами сім'ї тощо.

Трудове право і право соціального забезпечення визнані юридичною наукою як самостійні галузі права. У даний час є

всі підстави визнати існування *медичного права* як самостійної галузі права. Медичне право відповідає усім ознакам котрі в теорії права характеризують галузь права: предмет правового регулювання, метод, принципи, наявність системи законодавства, зацікавленість держави у виділенні конкретної системи правових норм у самостійну галузь права та у її розвитку.

Конституція України проголосила право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49). Зауважимо, що дана стаття передбачає три види прав людини, кожне з яких реалізується у порівняно самостійній групі суспільних відносин. Очевидно, що у сфері охорони здоров'я виникає цілий комплекс суспільних відносин. За змістом, це — відносини щодо надання медичної допомоги, фінансові, управлінські, організаційні. Переважна більшість цих відносин врегульована законодавством, отже, це правовідносини. Термін “право про охорону здоров'я” може застосовуватись до галузі законодавства, яка охоплює усі нормативно-правові акти, що регулюють комплекс суспільних відносин у галузі охорони здоров'я. Така галузь законодавства є комплексною, вона містить норми різних галузей права (цивільного, адміністративного, фінансового, трудового, екологічного), котрі регулюють спільний об'єкт — охорону здоров'я людини. Головним джерелом тут є Основи законодавства України про охорону здоров'я.

Проте у цій системі виділяється певна систематизована сукупність норм, які не належать до жодної з перелічених галузей,— це норми медичного права. *Предметом медичного права виступають медичні відносини, змістом яких є здійснюваний медичними працівниками за допомогою медичних засобів вплив на фізичне та психічне здоров'я людини.* Такі відносини мають якісну відмінність від інших відносин.

До медичних відносин належать відносини: з приводу надання медичної допомоги — діагностичної, лікувальної, первинної, невідкладної (швидкої), спеціалізованої, реабілітаційної; медичного втручання; трансплантації органів і тканин людині; медичного забезпечення репродуктивної функції людини; корекції

(зміни) статі; з приводу забезпечення хворих лікарськими засобами та засобами медичного призначення (протезно-ортопедичними, коригуючими засобами); проведення біомедичних експериментів з участю людини; проведення медичної експертизи тощо. Всі ці відносини мають гендерний аспект, який потребує ще чіткого уясування.

На сьогодні законодавство щодо врегулювання медичних відносин налічує велику кількість нормативно-правових актів. Останнім часом більш активно приймаються акти у сфері надання медичної допомоги.

Активна розробка різних актів у сфері охорони здоров'я триває. Зокрема, готується проект Закону "Про захист прав пацієнта", проект постанови Кабінету Міністрів України "Про програму державних гарантій забезпечення громадян України безоплатною медичною допомогою" та ін. На жаль, склалася негативна практика приймати окремі нормативні акти щодо відносин, які потребують комплексного врегулювання. Це призводить до появи невиправдано великої кількості нормативно-правових актів, які проте не відзначаються системністю.

Подальший розвиток медичного права убачається в розробці системного акта, який би єдино врегулював увесь комплекс відносин щодо надання медичної допомоги, встановив би права, обов'язки та гарантії соціального захисту пацієнта та медичного працівника, види та обсяг медичної допомоги, правила її надання, обсяг гарантованої медичної допомоги. Таким актом має бути Медичний кодекс України — єдиний закон про медичну допомогу і правовий статус пацієнта та медичного працівника. Доцільно врахувати й зарубіжний досвід — у Німеччині, Франції, Італії, США ефективно діють лікарські або медичні кодекси.

Необхідно прискорити прийняття закону про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування, який покликаний визначити механізм фінансування медичної допомоги.

Такі два закони створять належну правову базу для забезпечення права кожної людини-чоловіка і жінки на медичну допо-

могу в Україні, з врахуванням належності до статі. В медичних навчальних закладах вводяться навчальні курси з проблем медичного права. Зокрема, у Російській Федерації у всіх медичних закладах передбачено 36-годинний курс “Юридичні основи діяльності лікаря”, у Московській медичній академії функціонує кафедра медичного права, такі ж кафедри створено й в інших медичних вузах. Знання медичного права необхідні й юристам, адже у сфері надання медичної допомоги виникає багато спорів, порушень прав як пацієнтів, так і медичних працівників. У Одеській національній академії розроблено програму і введено навчальний курс медичного права. Запровадження такого ж курсу передбачається і в Одеському державному медичному університеті.

В даний час формується освітянське право України. Відносини у сфері освіти мають якісно своєрідний характер і потребують особливих правових засобів регулювання. Освітянські послуги є різновидом соціальних послуг. Держава виділяє певні кошти на забезпечення розвитку освіти і зобов’язана забезпечити певні соціальні стандарти у цій сфері.

У структурі соціального права знаходить свій вияв інтеграція і диференціація соціального права.

Інтеграція проявляється у регулюванні соціальної сфери в цілому як єдиного об’єкта. Свідченням такого інтегративного розвитку є ухвалення низки нормативно-правових актів, які комплексно врегульовують суспільні відносини у соціальній сфері і передбачають єдині напрями розвитку. Це — згадані Основні напрями соціальної політики на період 1997—2000 р. та на період до 2004 р., Генеральні угоди, які укладаються в Україні з 1993 р. тощо. Подальший розвиток убачається в ухваленні Верховною Радою України Закону України “Про соціальну політику” та у прийнятті Соціального кодексу України.

Реалізація прав людини вимагає встановлення на державному рівні певних мінімальних стандартів як відправних показників для визначення рівня їх забезпеченості. Система стандартизації соціальних прав передусім передбачає створення ката-

логу соціальних прав, переліку соціальних ризиків та соціальних стандартів — нормативів щодо прожиткового рівня, межі малозабезпеченості, “порогу” бідності, гарантованого мінімуму медико-соціальної допомоги тощо.

5 жовтня 2000 р. Верховною Радою України ухвалено Закон “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”. В даний час є нагальна потреба щодо встановлення державних соціальних стандартів у сфері зайнятості та працевлаштування, соціального забезпечення, надання медичної допомоги, освіти, забезпечення державою житлових потреб людини. Зокрема, цього вимагає упровадження загальнообов’язкового державного соціального страхування та його окремих видів — пенсійного, медичного, на випадок безробіття, на випадок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання тощо, яке неможливе без розробки державних соціальних стандартів. Державна стандартизація соціальних прав — є одним з правових інститутів соціального права, який має загальне значення для всіх структурних підрозділів соціального права. Це генеральний напрям подальшого правового регулювання відносин у соціальній сфері. В Основних напрямках соціальної політики України на 1997—2000 р., затверджених Указом Президента України від 18 жовтня 1997 р., до основних завдань соціальної політики України віднесено “наближення національного законодавства до міжнародних стандартів відповідно до Європейської соціальної хартії, рішень ООН, конвенцій МОП, інших міжнародних норм”.

Диференціація — це розвиток соціального права як права соціального захисту в регулюванні окремих сфер суспільних відносин: у сфері трудової діяльності, соціального забезпечення, охорони здоров’я тощо та їх видів (наприклад, пенсійного забезпечення у праві соціального забезпечення, охороні прав жінок та чоловіків, неповнолітніх — у трудовому праві).

Інтеграція проявляється у наявності таких правових норм, які складають Загальну частину соціального права. Це правові інститути, які є спільними для галузей права, що входять до

соціального права. *Загальна частина* містить такі правові інститути — соціальний статус людини і громадянина; стандартизація соціальних прав; управління в соціальній сфері; економіко-правовий механізм забезпечення соціальних прав; соціальний моніторинг; контроль забезпечення соціальних прав; система захисту соціальних прав; відповідальність за порушення соціальних прав. *Спеціальну частину* соціального права складають її підгалузі — трудове право, право соціального забезпечення, медичне право, освітянське право. Ці галузі мають свою власну внутрішню структуру.

У соціальному праві застосовуються поняття, які є загальними для усіх галузей, що його складають. Це поняття, які стосуються забезпечення соціальних прав людини і громадянина та їхнього захисту. Аналіз нормативно-правової бази, яка забезпечує соціальні права людини, свідчить: про наявність у її структурі актів-декларацій, у яких проголошуються цілі та принципи правового регулювання, курс державної політики, зміст та етапи проведення соціальних реформ; про наявність правових норм, які регулюють одні й ті самі відносини (наприклад, зайнятості, працевлаштування, охорони здоров'я, надання соціального забезпечення різних видів, соціального захисту, встановлення гарантій тощо), тобто має місце своєрідне “дублювання” у різних нормативно-правових актах, яке ускладнює застосування норми права і утворює юридичні колізії.

Серед понятійного апарату соціального права важливе місце має належати категорії “соціальна безпека”, яка може бути визначена як система правових, організаційних, економічних та виховних заходів, спрямованих на захист життєво важливих інтересів жінки і чоловіка від несприятливого впливу соціального середовища. Доцільно спрямувати зусилля вчених та практиків на розробку концепції соціальної безпеки, яка у свою чергу має узгоджуватися із сучасною *концепцією безпеки особистості*.

Питанням особистої безпеки останнім часом приділяють значну увагу міжнародна громадськість та урядові структури. У сучасних умовах концепція безпеки зазнала суттєвих змін, у

результаті яких здійснено перехід від традиційного розуміння безпеки, де у центрі була держава, до концепції, в центрі якої знаходиться людина — жінка і чоловік. У Доповіді Генерального секретаря ООН на Спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН: “Жінки у 2000 році: рівність між чоловіками та жінками, розвиток і мир в XXI столітті” було проголошено, що “безпека особистості розуміється в даний час більш широко — як такий стан благополуччя, в якому індивідові або групі гарантовані захист від фізичного або психологічного ушкодження, свобода від страху та турбот і свобода від нужди, а також право на гідне життя”. Таке розуміння безпеки особистості цілком узгоджується із необхідністю впровадження у громадську свідомість та у державно-правову політику поняття “соціальна безпека людини” та розробки її концептуальних засад. Така концепція стане складовою частиною концепції безпеки особистості — жінки і чоловіка. Крім того, соціальна безпека людини може розглядатися як основний принцип соціального права, а також як кінцевий результат, мета соціального захисту. Соціальне право покликане забезпечити соціальну безпеку людині і громадянину в суспільстві.

7. СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ГЕНДЕРНИЙ КОМПОНЕНТ

1. Законодавство про соціальну політику

17 червня 1999 р. постановою Верховної Ради України затверджено документ, який має безпосереднє відношення до соціальних прав людини, відповідно і до соціальної сфери, це — Основи державної політики України в галузі прав людини. В Основах установлено, що Верховна Рада України визнає універсальність, взаємопов'язаність та взаємозалежність прав і основних свобод людини і громадянина, надає особливого значення правам людини для політичного, економічного, соціального, історичного і культурного розвитку України. В Основах було встановлено принципи державної політики в галузі прав людини, зокрема:

- ◆ визнання прав і основних свобод людини і громадянина такими, що дані людині від народження і є невід'ємними;
- ◆ забезпечення верховенства прав і основних свобод людини у відносинах з державою;
- ◆ забезпечення рівності всіх людей перед законом і судом, визнання верховенства права, за яким проголошення і реалізація прав і основних свобод людини і громадянина засновано лише на законі;
- ◆ недопущення звуження змісту та обсягу проголошених Конституцією України прав і основних свобод людини і громадянина.

Серед основних напрямів державної політики в галузі прав людини передбачені:

- ◆ забезпечення верховенства прав і основних свобод людини у відносинах з державою;
- ◆ ратифікація міжнародно-правових актів як універсального, так і регіонального рівнів, що проголошують права і основні свободи людини і громадянина та відповідають інтересам та потребам українського народу та визнання в

установленому порядку юрисдикції міжнародних органів захисту прав людини;

- ♦ недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і основних свобод людини, проголошених Конституцією України, законами України та підзаконними нормативними актами;
- ♦ створення належного механізму реалізації права громадян на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Цей документ має суттєве значення для встановлення правового механізму забезпечення соціальних прав людини і громадянина в Україні. Водночас з тим, реалізація передбачених принципів та основних напрямів державної політики вимагає перенесення цих засад на мову прав та обов'язків конкретних суб'єктів. Доцільно закріпити ці положення на рівні закону, зокрема в Законі України "Про соціальну політику", додавши принцип рівності прав незалежно від статі.

В Основах згідно з Конституцією України проголошується принцип верховенства права. Поряд з цим принципом необхідно на рівні закону закріпити принцип верховенства закону, таким чином створивши легальну основу для судового оскарження порушеного права особи, коли розміри соціальних виплат визначаються не на підставі закону, а на підставі постанов Кабінету Міністрів України, тобто підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, йдеться про допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю.

Потрібен, також Закон України "Про соціальну політику в Україні", який дав би визначення соціальної функції держави, поняття соціальної сфери, встановив її рівні, складові частини, принципи соціальної політики, засоби її реформування, етапи реформи. В такому законі необхідно передбачити окремий розділ "Соціальна політика гендерного розвитку в Україні", де визначити його поняття та напрями розвитку і надати їм конкретизації.

2. Соціальний кодекс України

Основами державної політики в галузі прав людини передбачено забезпечення кодифікації законодавства про соціальний захист шляхом прийняття Соціального кодексу України. Проект Соціального кодексу, який опрацьовується у Верховній Раді України, засвідчує, що його змістом стали лише відносини у сфері соціального забезпечення, отже зміст є вужчим, ніж назва акта. Соціальний кодекс України має стати основним джерелом соціального права України — права соціального захисту людини. Його змістом мають бути правові інститути, які є спільними для усіх галузей соціального права: соціальний статус людини і громадянина; стандартизація соціальних прав; управління в соціальній сфері; економіко-правовий механізм забезпечення соціальних прав; соціальний моніторинг; контроль забезпечення соціальних прав; система захисту соціальних прав; відповідальність за порушення соціальних прав; соціальні стандарти у сфері зайнятості, трудової діяльності, професійного навчання, соціального забезпечення, медичної допомоги; механізм забезпечення соціальних стандартів (коло суб'єктів, їх права та обов'язки); механізм захисту соціальних прав. Таким чином, цей акт має бути, з одного боку, ширшим за змістом (оскільки стосуватиметься загальних положень усієї соціальної сфери), з другого — меншим за обсягом, оскільки правове регулювання окремих видів суспільних відносин соціальної сфери (трудових, соціально-забезпечувальних тощо) має регулюватися відповідними законодавчими актами.

Гендерний розвиток має розглядатися як складова частина соціального захисту і як один з принципів соціального права. У проекті Соціального кодексу доцільно передбачити спеціальний розділ “Забезпечення гендерного розвитку в соціальній сфері”.

У Соціальному кодексі має бути встановлено конкретизований перелік соціальних прав людини та обов'язок конкретних державних органів щодо сприяння здійсненню цих прав. При цьому доцільно доповнити каталог соціальних прав, передба-

чених Конституцією та соціальним законодавством України — трудовим, соціально-забезпечувальним, про охорону здоров'я, освіту — гендерними правами; передбачити конкретні обов'язки державних органів, роботодавців та інших суб'єктів щодо забезпечення таких прав; конкретизувати принцип недискримінації у соціальному законодавстві в гендерному напрямі шляхом прийняття спеціальних правових норм.

3. Законодавство про соціальне партнерство

Важливою організаційно-правовою формою досягнення балансу та злагоди у суспільстві є соціальне партнерство, за допомогою якого впроваджуються договірні засади у розв'язання соціально-економічних інтересів між працівниками, роботодавцями і державою. В Україні останніми роками зроблено суттєві позитивні зрушення в цьому напрямі. Проте тривалий час зволікається з прийняттям Закону "Про соціальне партнерство". Такий закон буде важливим джерелом соціального права. Взаємні зобов'язання сторін щодо забезпечення гендерної рівності мають стати частиною Генеральної, регіональних та галузевих угод, а також колективних договорів.

Доцільно розробити методичні рекомендації щодо укладення колективних договорів та колективних угод, в тому числі Генеральної угоди, з урахуванням гендерного паритету, залучивши до розв'язання цієї проблеми профспілки та організації роботодавців.

До колективних угод на усіх рівнях від конкретного підприємства до національного мають бути включені взаємні зобов'язання сторін соціального партнерства — представників трудящих, роботодавців та держави щодо забезпечення необхідного соціального захисту жінок та чоловіків, працівників із сімейними обов'язками. Акти соціального партнерства — унікальні за своїм значенням та можливостями нормативно-правові акти договірної характеру, в яких мають встановлюватися конкретизовані державні гарантії та підвищені гарантії забезпечення соціальних прав для кожної категорії працюючих. За підсумками виконання угод можна оцінити реальне забезпечення прав

зазначених категорій, обсяг наданих додаткових відпусток, надбавок та доплат до заробітної плати, надання компенсаційних та гарантійних виплат, забезпечення заходів щодо охорони праці та здоров'я працівників, надання медичного обслуговування, соціального обслуговування працівників конкретних підприємств, членів їхніх сімей, дітей працівників підприємств. Колективні угоди конкретних підприємств найбільш наближені до працюючих. З урахуванням загальної тенденції децентралізації соціального забезпечення колективне договірне правове регулювання набуває особливої важливості у забезпеченні соціально-трудових відносин на всіх рівнях.

З урахуванням викладеного необхідно прискорити прийняття Закону України "Про соціальне партнерство" та внести відповідні зміни до Закону України "Про колективні договори та угоди", які відповідали б міжнародно-правовим стандартам.

4. Соціальний захист у трудових правовідносинах

Трудове законодавство України поряд з багатьма позитивними рисами має загальний суттєвий недолік, який проявляється в тому, що сфера застосування трудового законодавства не є чітко визначеною, а це є визначальне питання для забезпечення соціальних гарантій працюючим. За міжнародною юридичною практикою і керівними роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України сфера трудового права поширюється на найманих працівників, тобто працівників, які уклали трудовий договір з роботодавцем. Трудові відносини працюючих власників — членів господарських товариств (у тому числі акціонерних), кооперативних організацій, селянських (фермерських) господарств регламентується статутами цих організацій та спеціальним законодавством про такі організації. Такі особливості стосуються оплати праці, процесу праці — дисципліни праці, тривалості робочого часу, часу відпочинку, матеріальної та дисциплінарної відповідальності. І це зрозуміло, адже наймана праця суттєво відрізняється від праці власника.

Не можна обмежити власника у праві розподілити прибуток, який залишився після виконання обов'язкових платежів, у про-

довженості робочого часу й часу відпочинку тощо. Власник несе певний господарський ризик під час своєї виробничої діяльності, відповідно може бути й така ситуація, коли прибутків взагалі не буде. В такому разі ніхто не несе обов'язку щодо гарантування працюючому власникові сплати мінімальної заробітної плати.

В той же час трудове законодавство передбачає перелік гарантій, які мають бути забезпечені й працюючим власникам відповідно до трудового законодавства. Це гарантії щодо зайнятості, охорони праці, праці молоді, жінок, інвалідів. Проте ст. 3 Кодексу законів про працю (КЗпП) України, яка визначає сферу дії кодексу, не закріплює це положення належним чином. Для з'ясування цього питання зацікавленим особам необхідно звертатися до декількох правових актів, що врешті призводить до трудових спорів, порушення права працівника. Необхідно усунути таку невизначеність шляхом внесення відповідних змін до КЗпП України²⁷.

Трудове законодавство України містить значну кількість пільг та гарантій, фінансування та інше забезпечення яких покладено державою на роботодавця. В умовах економічної кризи такі гарантії на більшості державних підприємств та на приватних підприємствах реально не надаються. Як наслідок — страждають працівники — жінки й чоловіки. Необхідно передбачити у законодавстві чіткі правила компенсації роботодавцю певної частини пільг, за здійснення яких несе загальну соціальну відповідальність держава в особі повноважних органів. Передусім це стосується створення нових робочих місць, гарантій, пов'язаних із виконанням працівниками сімейних обов'язків, доплат неповнолітнім працівникам за роботу в умовах скороченого робочого часу тощо.

Як засвідчує практика, ринкові перетворення суттєво змінили процес прийняття на роботу. Широкого застосування набу-

²⁷ Більш детально див.: *Трудове право України*: Підручн. / За ред. Бологіної Н. Б., Чанишевої Г. І.— К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. — С. 11—45; С. 151—160.

ли нові форми оцінки особи працівника — жінки і чоловіки — тестування, анкетування, спрямованих на вивчення якостей особистості працівника, його світоглядних позицій, ставлення до сімейного життя, інтимної сфери, проводяться дослідження по черку, астрологічні прогнози, перевірка кандидата на чесність. Оголошення про прийом на роботу містять дискримінаційні вимоги щодо зовнішнього вигляду, статі, віку претендента на посаду тощо. Відомі непоодинокі випадки сексуальних домагань на роботі. У зарубіжних країнах прийнято законодавчі акти, що захищають права працівника при прийомі на роботу. Наприклад, Закон Італії 1970 р. “Про захист свободи та гідності працівників, профспілкових свобод на виробництві й працевлаштуванні”, Закон Французької Республіки 1992 р. “Про індивідуальний найм та індивідуальні свободи” тощо. Повсюдно встановлено можливість судового захисту за дискримінацію при прийомі на роботу. Причому тягар доказування покладено на відповідача-підприємця (наприклад у США).

Трудове законодавство України недостатньо врегульовує ці питання й не створює належного правового механізму щодо захисту прав працівника — чоловіка та жінки при прийомі на роботу.

Дослідники зазначають загальну тенденцію останніх років у законодавстві зарубіжних країн щодо ліквідації гарантій для жінок при використанні їх роботи на важких та шкідливих роботах, на роботах у нічний час, понадурочних роботах. Це пов'язується з діяльністю феміністичних організацій, які вимагають забезпечення рівності між жінками і чоловіками, аргументуючи це тим, що диференціація праці розвиває у жінок почуття неповноцінності. Процес руйнування системи правової охорони праці жінок, що склався історично, найбільш зачепив США, де більшість законів про охорону праці жінок визнані недійсними. Спеціалісти передбачають, що таке законодавство взагалі зникне в розвинених країнах у XXI ст.

В Україні трудове законодавство не змінюється у напрямі скасування гарантій у сфері охорони праці жінок. Проте наявність деяких пільг насправді обертається обмеженням доступу

жінки до праці, а відтак і до отримання певного доходу. Як свідчить практика, на шкідливих підприємствах, у відповідь на дії адміністрації щодо вивільнення працівниць-жінок мають місце масові протести та скарги від таких працівниць, які наполягають на продовженні роботи з тим, щоб набути відповідний пільговий стаж для пенсії, мати додаткові відпустки, підвищену оплату та й взагалі роботу в умовах поширеного безробіття. Особливої ваги розв'язання цієї проблеми має в сучасних умовах, коли значна кількість підприємств простоює. Дійсно, має бути забезпечена рівність у правах працівників — жінки й чоловіка. Проте вирішення питання про внесення змін до Кодексу законів про працю України до розділу “Праця жінок” для приведення його у відповідність до сучасного розуміння гендерного паритету потребує додаткового вивчення, можливо, із застосуванням широких соціологічних опитувань. Водночас слід узяти до уваги, що ратифікація найближчим часом Європейської соціальної хартії (переглянутої) зумовить необхідність внесення відповідних змін до трудового законодавства.

Європейська соціальна хартія (переглянута) у ст. 8 містить зобов'язання держави щодо охорони працюючих жінок на охорону материнства. Зокрема, Хартія вимагає заборонити застосування праці вагітних жінок, жінок, які мають немовлят, на підземних роботах і на всіх інших небезпечних, шкідливих або важких роботах і прийняти необхідні заходи для захисту їхніх трудових прав. Слід зазначити, що Переглянута хартія дещо змінила акценти щодо охорони праці жінок порівняно із попереднім варіантом Хартії. Як бачимо, йдеться лише про вагітних жінок і тих, які мають немовлят. Щодо всіх інших жінок хартія не містить таких заборон. У ст. 3 Хартії містяться вимоги щодо забезпечення права всіх працівників (жінок і чоловіків) на безпечні та здорові умови праці. В українському законодавстві застосовується загальна заборона щодо застосування праці усіх жінок на зазначених роботах (ст. 174 КЗпП). Виходить, що національне законодавство обмежує право жінок працювати на підземних, небезпечних та важких роботах. За умови ратифіка-

ції Хартії Верховною Радою України, відповідні зміни мають бути внесені до КЗпП.

Трудове законодавство містить також й інші гарантії для жінок. Зокрема, ст. 176 КЗпП встановлює заборону залучення вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років, до нічних, надурочних робіт та робіт у вихідні дні й направлення їх у відрядження. Видається, необхідно й тут змінити акценти і обмежити право роботодавця у таких випадках отриманням згоди жінки, так, як це передбачено у ст. 177 КЗпП стосовно жінок, які мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів.

Однак у даних статтях порушується гендерна рівність. Необхідно встановити такі права для всіх працівників із сімейними обов'язками — як для жінки, так і для чоловіка. Такий підхід цілком узгоджується із вимогами ст. 27 Хартії “Право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості і на рівне поводження”. Вимагає перегляду і ст. 182 КЗпП, яка передбачає відпустку лише для жінок, які усиновили дітей безпосередньо із пологового будинку. Така відпустка має надаватися й чоловікам, які зробили таке усиновлення.

Слід визнати цілком незадовільним законодавче визначення права працівника — жінки і чоловіка на оплату його праці. У КЗпП і в Законі “Про оплату праці” модель викладу нормативного матеріалу цілком узгоджується з попередньою адміністративною системою, за якої мала місце цілковита централізація в установленні умов праці “згори”. Про право працівника на оплату праці згадується лише в останньому розділі Закону “Про оплату праці”, хоча з цього необхідно розпочинати правове регулювання. В КЗпП про право працівника у цій сфері йдеться лише у ст. 2, і то згадується лише, що оплата за роботу має бути не нижчою від встановленого державою мінімального розміру.

Чинне трудове законодавство фактично не містить права працівника на рівну оплату за працю рівної цінності, як це передбачено у Загальній декларації прав людини (п. 2 ст. 23) та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні

права (п. і ст. 7). Саме у такий спосіб може відбуватися дискримінація при оплаті праці залежно від статі. Європейська соціальна хартія (переглянута) у ст. 4 так викладає цю норму: “Визнати право працівників — чоловіків та жінок на рівну плату за працю рівної цінності”. І саме так її необхідно встановити й у національному законодавстві.

Крім того, відповідно до згаданих міжнародних актів має бути передбачено і закріплено право на справедливу оплату праці, причому жінкам повинні гарантуватися умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки.

Має також бути встановлено право на оплату праці, яка забезпечувала б усім трудящим — жінкам і чоловікам задовільне існування для них самих та їхніх сімей. Саме у такий спосіб встановлено один з елементів права на оплату праці в міжнародних актах. Відомо, що в Україні це положення не дотримується. Навіть на урядовому рівні було офіційно заявлено, що мати працю в Україні — не означає бути матеріально захищеним, оскільки розміри оплати праці є нижчими від прожиткового мінімуму. Орієнтація на мінімальну заробітну плату не може бути визнана прийнятною, оскільки про неї не йдеться як про критерій гідного рівня життя чи принаймні, прожиткового мінімуму в жодному міжнародному стандарті.

Право на забезпечення оплатою праці певного рівня життя працівникам безпосередньо пов’язано із можливими відрахуваннями із заробітної плати. Чинним законодавством встановлено, що гранична межа відрахувань не може перевищувати 70% зарплати. Така межа не може вважатися справедливою, а за таких умов заробітна плата не може забезпечувати відтворювальну функцію.

Не встановлено в трудовому законодавстві й право працівника — жінки та чоловіка на оплачувані святкові дні, як цього вимагають міжнародні акти — положення пункту “d” ст. 7 Пакту, а також ст. 2 Європейської соціальної хартії (переглянутої).

Врахування гендерного аспекту і міжнародних стандартів вимагає закріпити право працівника на рівні можливості просування по роботі на відповідні більш високі ступені виключно

на підставі трудового стажу і кваліфікації без дискримінації за ознакою статі (п. "с" ст. 7 Пакту). З урахуванням поширеної в Україні тенденції, за якої керівні посади обіймаються переважно особами чоловічої статі, тобто жінок фактично не допускають до прийняття рішень у різних галузях суспільного життя, необхідно внести до КЗпП норму про обов'язок роботодавця за власний рахунок забезпечувати підвищення кваліфікації працівників, у тому числі жінок і працівників із сімейними обов'язками. Причому з урахуванням темпів зростання якості обладнання, технологій доцільно встановити норму про обов'язкове підвищення кваліфікації раз на три роки. У КЗпП такої норми не передбачено. Підвищення кваліфікації передбачається лише для окремих працівників спеціальним законодавством, переважно для державних службовців. Відмова у наданні такої можливості має бути оформлена у письмовій формі з тим, щоб надати можливість судового оскарження.

Україна ратифікувала Конвенцію МОП № 158 про припинення трудових відносин з ініціативи підприємця 1982 р. (ратифікована 4 лютого 1994 р.), а також Конвенцію № 156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками, 1981 р. (ратифікована 22 жовтня 1999 р.). Це накладає певні обов'язки щодо приведення національного законодавства у відповідність до положень конвенцій. Необхідно, зокрема, передбачити зв'язок розміру вихідної допомоги при звільненні працівника від тривалості його трудового стажу; необхідно встановити заборону на звільнення в зв'язку із сімейними обов'язками та сімейним станом працівника. Окремо має бути встановлено таку заборону щодо жінки в зв'язку із її сімейним становищем, як цього вимагає Конвенція ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок.

Відповідно до європейських міжнародних стандартів та Європейської соціальної хартії у КЗпП України доцільно передбачити новий розділ "Права працівників із сімейними обов'язками".

У КЗпП України у розділах “Загальні положення”, “Трудовий договір”, “Робочий час”, “Час відпочинку”, “Нормування праці”, “Оплата праці” необхідно передбачити норми щодо врахування гендерної рівності. Доцільно передбачити механізм підвищення заробітної плати працівникам — жінкам і чоловікам, котрі виховують дітей.

5. Законодавство про соціальне забезпечення

Організаційно-правові форми соціального забезпечення в Україні

Сфера соціального забезпечення становить складову частину соціальної сфери у державі і включає організаційно-правові заходи щодо матеріального забезпечення осіб, які в силу природних та соціальних, не залежних від них причин, не можуть власними зусиллями набувати матеріальні засоби для власного існування та для існування своїх утриманців. Підставами для соціального забезпечення виступають соціальні ризики — такі події у житті людини, за настання яких вона втрачає джерела до існування з незалежних від неї причин. До соціальних ризиків, які визнаються державою як підстави для соціального забезпечення, належать старість, постійна або тимчасова втрата працездатності, інвалідність, втрата годувальника, материнство, дитинство, безробіття.

Відповідно до міжнародно-правової практики для забезпечення соціальних ризиків в Україні запроваджується спеціальний організаційно-правовий механізм: *система загальнообов’язкового державного соціального страхування і система державної соціальної допомоги*. Кожна з них врегульовує певну групу суспільних відносин. Система загальнообов’язкового державного соціального страхування являє собою цілком особливу форму, відмінну від цивільно-правового страхування і побудовану на принципі розподілу соціальної відповідальності між застрахованими особами, роботодавцями і державою через справляння страхових внесків і подальший розподіл коштів на соціальні виплати з урахуванням принципу соціальної солідарності. Соціальним страхуванням охоплені працюючі особи.

Інші особи — непрацюючі теж зазнають страхових ризиків — стають непрацездатними (тимчасово або постійно), можуть втратити роботу, захворіти, в них виникає необхідність догляду за малолітніми дітьми чи непрацездатними членами родини, а через такі обставини вони не мають змоги заробляти собі на життя. Однак той факт, що такі особи не мають страхового стажу, не брали участі у загальнообов'язковому соціальному страхуванні, не позбавляє їх права на соціальне забезпечення. Таке забезпечення надається через *державну соціальну допомогу*, яка має характер державної підтримки. Розміри таких соціальних виплат є значно нижчі, ніж аналогічні виплати у рамках соціального страхування. У такий спосіб реалізується державне стимулювання такого стану в суспільстві, за якого всі працездатні особи мають бути зацікавлені в суспільно-корисній трудовій діяльності, усвідомлюючи свою соціальну захищеність через обов'язкове соціальне страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Гендерно чутливим є загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Ця чутливість знаходиться у змісті страхових випадків та виплатах по них. Проблема, що потребує гендерного підходу — це врахування статі застрахованого з метою забезпечення цілеспрямованості обов'язкового страхування.

Законодавство про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні представлено Основами про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (14 січня 1998 р.), законами: “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (23 вересня 1999 р.), “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” (2 березня 2000 р.), “Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування” (26 червня 1997 р.), “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” (18 січня 2001 р.), “Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язко-

вого державного соціального страхування” (11 січня 2001 р.) та іншими підзаконними нормативно-правовими актами.

Через цю форму державного соціального страхування застрахованим особам мають надаватися такі види соціального забезпечення, як пенсії за віком, у разі інвалідності, в разі втрати годувальника, медична допомога, забезпечення лікарськими засобами та виробами медичного призначення, забезпечення оздоровчими заходами, соціальні допомоги в разі тимчасової непрацездатності, при народженні дитини, допомога по безробіттю, на поховання тощо.

Зазначені виплати та послуги фінансуються із спеціально створених соціальних страхових фондів відповідно до виду соціального страхування: Пенсійного фонду, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків та деяких інших. Якщо формування засобів відбувається за рівними тарифами незалежно від статі працюючого, то гендерні проблеми закладені у змісті страхових випадків. Це насамперед стосується головного виду страхування — пенсійного, а також страхових програм за хворобою та медичним обслуговуванням та ін.

Проект Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”

У сфері соціального забезпечення відбувається реформа пенсійного забезпечення, яке має бути повністю переведене на страхову основу. На розгляді у Верховній Раді України тривалий час знаходиться проект Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”. Гендерний аналіз даного законопроекту свідчить, що він вимагає доопрацювання передусім у напрямі врахування періоду такої суспільно корисної діяльності чоловіків та жінок, як догляд за малолітніми дітьми у страховому стажі, а також встановлення правового зв'язку такої діяльності з розміром пенсії, з метою запобігання його зниження. Доцільно внести до законопроекту спеціальні норми щодо соціального захисту осіб-пенсіонерів, які втрати-

ли страховий стаж з причини виховання та догляду за дітьми, незалежно від статі.

Одним із суттєвих і найбільш болючих питань для України є питання пенсійного віку. Підходи до розв'язання цієї проблеми пролягають через урахування міжнародних стандартів щодо забезпечення рівності між жінками та чоловіками, законодавчої практики зарубіжних держав, де законодавством встановлено однаковий пенсійний вік для жінок та для чоловіків, а також низки соціальних обставин, що мають загальний характер і теж слугують на користь встановлення однакового пенсійного віку та його збільшення.

В Україні, як і у більшості промислово розвинених країн, має місце процес постаріння населення, тобто частка осіб похилого віку збільшується, тоді як рівень народжуваності падає. ООН провела численні заходи, присвячені проблемі старіння населення в контексті розвитку, прав людини, народонаселення, зайнятості, освіти, охорони здоров'я, житла, сім'ї, інвалідності та поліпшення становища жінок. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Декларацію з проблем старіння, в якій зазначається, що "людство вступило в пору зрілості, що можна розглядати не лише як демографічне, а й як соціальне, економічне та культурне явище, котре відкриває широкі перспективи", що особи старшого віку мають розглядатися як "члени суспільства, котрі вносять вклад у його розвиток, а не як обуза". В Україні в січні 1959 р., за даними Всесоюзного перепису населення, на кожну 1000 працездатних припадало 227 осіб пенсійного віку, а у 1998 році — вже 388 осіб, або в 1,7 раза більше. Ця тенденція посилюється.

Слід зважити й на те, що в Україні тривалість життя чоловіків на 10,8 років є меншою, ніж жінок. Рівень народжуваності — низький — на одну жінку припадає 1,2—1,5 дитини. З огляду на ці та ряд інших чинників є доцільним встановлення загального пенсійного віку як для жінок, так і для чоловіків. Разом з тим необхідно передбачити зменшення пенсійного віку особам обох статей, котрі виховали трьох дітей з огляду на демографічну кризу в державі.

Як засвідчує п. 3 Прикінцевих положень проекту Закону “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, з усього розмаїття критеріїв диференціації, що застосовуються в чинному пенсійному законодавстві, законопроект зберіг пільги лише для трьох категорій, серед яких — жінки, які народили та виховали п’ятеро або більше дітей і матері дітей-інвалідів з дитинства. При цьому пільги саме збережено на нині чинних умовах. Видається, що загрозлива демографічна криза, яка охопила Україну і зменшила за роки незалежності її населення майже на 2 млн. осіб, дає підстави для встановлення в новому пенсійному законі більш суттєвих пільг у зв’язку з материнством, щоб усіма можливими засобами стимулювати дітонароджуваність. Причому такі пільги мають, на нашу думку, бути встановлені не лише жінкам, які народили дітей, а й тим, що виховували їх, усиновивши належним чином. Аналогічні пільги мають бути встановлені й чоловікам-батькам, які виховували двох і більше дітей без матері, а не лише дитину-інваліда, як це передбачено законопроектом. У такий спосіб можна сподіватися поліпшення стану дитячої бездоглядності в державі.

Враховуючи вимоги Конституції України, розробники даного законопроекту, звичайно, розуміють, що механізм закону має стати не тільки доступним за змістом широким верствам населення, а й знайти серед пересічних громадян розуміння й підтримку. З огляду на це Закон має бути викладено максимально ясно, чітко і зрозуміло. Таке розуміння має будуватися не лише на усвідомленні громадянами об’єктивної необхідності введення нової системи, спричиненої збільшенням у суспільстві осіб пенсійного віку, скороченням народжуваності тощо, а й на особистій зацікавленості кожного суб’єкта пенсійних правовідносин саме у такій пенсійній системі. Значення цього закону насамперед убачається саме з кількісного суб’єктного складу, адже кожна людина, розпочавши свою трудову діяльність (а в деяких випадках, і до цього часу), стане суб’єктом пенсійних правовідносин, і вони супроводжуватимуть її протягом усього життя.

На жаль, Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” обіцяє стати найскладнішим норма-

тивним актом, застосування якого вимагатиме ґрунтовної спеціальної підготовки. Навряд, що це буде позитивно сприйнято населенням. Юридична техніка Закону не може бути визнана задовільною, оскільки у багатьох випадках застосовуються економічні терміни, економічні формули розрахунків, норми не викладено через систему прав та обов'язків, як це має бути зроблено у нормативно-правовому акті, а зміст законопроекту нагадує підручник з економіки. Це, без сумніву, пояснюється тим, що в складі авторського колективу переважно брали участь економісти та керівники державних структур, тоді як до його складу не було включено жодного юриста-фахівця з проблем права соціального забезпечення та теорії права. Закон не відповідає принципів юридичної ясності. Його статті переобтяжені, перенасичені економічними розрахунками. У багатьох випадках така методика може бути допустимою для складання інструкції, а не закону. У Законі не витримана логіка викладу від загального до особливого та конкретного. Внаслідок зазначених недоліків наперед можна передбачити, що Закон у разі його прийняття в такому вигляді не буде ефективним при застосовуванні, що спричинить додаткові соціально-політичні проблеми в державі.

Проект передбачає введення трирівневої системи пенсійного забезпечення. Головним методом, на якому будуватиметься ця система, є страховий, тобто обсяг пенсійних прав визначатиметься обсягом сплачених страхових внесків. Такий метод обумовив і загальну назву пенсійної системи — пенсійне страхування. Однак слід ураховувати, що кожен з рівнів матиме суттєві особливості юридичного механізму як сплати страхових внесків, так і наступного пенсійного забезпечення.

Нова пенсійна система складатиметься із трьох рівнів: загальнообов'язкової солідарної системи пенсійних виплат, яку буде істотно реформовано; загальнообов'язкової системи накопичувальних індивідуальних рахунків; системи недержавного пенсійного страхування. Доцільно саме так і закріпити це положення в одній із перших статей закону, яка має називатися "Система державного пенсійного страхування", в котрій передбачити рівні пенсійного страхування та їх складові елементи. В існуючо-

му ж варіанті відсутнє таке визначення як загальної системи, так і кожної зокрема, а система накопичувального пенсійного забезпечення встановлена у ст. 1 лише як термін, що підлягає тлумаченню. Цього недостатньо. Система має бути викладена як сукупність прав та обов'язків суб'єктів такої системи (тобто як юридичний механізм системи) і закріплена в окремій статті Закону в частині "Загальні положення", оскільки має суттєве значення для побудови усєї системи пенсійного страхування.

Поряд з тим, що питання недержавного пенсійного забезпечення мають бути врегульовані окремим законом, у даному законопроекті необхідно встановити загальні засади цього рівня пенсійного забезпечення та його узгодження з іншими. Таким чином буде забезпечено принцип юридичної ясності щодо складових елементів пенсійної системи.

При встановленні загальних положень суттєве значення мають принципи пенсійного забезпечення. Очевидно, що кожна із зазначених підсистем має власні принципи, які і мають бути викладені окремими статтями у Загальній частині. В сучасній редакції проекту ст. 2 назва статті і її зміст не узгоджуються, оскільки тут містяться по суті лише принципи першого рівня — солідарної системи. При цьому не доцільно встановлювати багаточисельний перелік принципів, як це зроблено у ст. 2 проекту, причому має місце дублювання, адже значна частина таких принципів уже встановлена в Основах законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Попри усю важливість механізму сплати страхових внесків, слід враховувати, що це лише механізм забезпечення права людини на пенсію і проста логіка поваги до цього права людини вимагає спочатку передбачити належним чином саме право на пенсію, види пенсій за кожним рівнем, умови їх призначення та джерела їх фінансування. І лише після цього у Законі має бути встановлено механізм справляння страхових внесків. Адже страхування встановлюється саме для забезпечення права на пенсію і має обслуговуючий характер.

Доцільно замінити термін "пенсія за віком" на "пенсія по старості". Це відповідатиме терміну, встановленому Конститу-

цією України (ст. 43) і міжнародній практиці. Тим більше, що проектом передбачається збільшення пенсійного віку до 65 років, що дійсно наближає людину до старості, особливо в складних умовах перехідного періоду, коли очікувана тривалість життя в Україні падає. З огляду на те, що загальна тривалість життя в Україні має тенденцію до зниження, вважаємо доцільним встановити загальний пенсійний вік не 65 років, а 60 років для жінок і чоловіків.

Урахування гендерних аспектів вимагає також і та частина проекту Закону “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, яка передбачає порядок утворення накопичувальних пенсійних рахунків. Це ж стосується й нових Законів “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” (2 березня 2000 р.) і “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання” (23 вересня 1999 р.).

Соціальне забезпечення за рахунок державного бюджету певних категорій осіб

Слід звернути увагу на те, що за чинним законодавством певні категорії осіб отримують соціальне, зокрема, пенсійне забезпечення шляхом *прямого фінансування з державного бюджету*, це — державні службовці, військовослужбовці, особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, судді, прокурори, ветерани війни, особи, які стали жертвами політичних репресій тощо. Соціальне забезпечення таких осіб врегульовано спеціальними законами. Заслугує бути зазначеним як негативний факт, що у вітчизняному законодавстві не встановлено ні єдиного переліку таких осіб, ні єдиних критеріїв щодо визначення розміру пенсій та допомог. Забезпечення у такий спосіб здійснюється на розсуд держави, що не може бути прийнятним. Вважаємо, цілком правильним звуження цієї сфери соціального забезпечення, що впливає із включення ряду зазначених категорій осіб до проекту Закону “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” як таких, що підлягають соціальному страхуванню на загальних підставах. Проте й тут

недостатньо визначено правовий статус окремих категорій. Це питання безпосередньо зв'язано із прийняттям нового Трудового кодексу та визначенням сфери дії трудового договору, зокрема щодо державних службовців, суддів, прокурорів, співробітників органів внутрішніх справ. У чинному законодавстві це питання не визначено однозначно.

Законодавство про державну соціальну допомогу

Соціальне страхування не охоплює усі соціальні ризики. Залишається значна частина таких обставин у житті людини, які мають однакову природу із страховими соціальними ризиками, проте міра їх вірогідності в житті кожної людини не така висока, як у страхових випадках, а тому вони забезпечуються іншими засобами, з інших джерел. Нестрахові соціальні ризики можна визначити як складні життєві обставини, не охоплені соціальним страхуванням, котрі об'єктивно порушують життєдіяльність людини, які вона не може подолати самостійно і які, відповідно до загальноновизнаних принципів та норм міжнародного права, міждержавних угод та законодавства України визнаються юридичною підставою для надання державної соціальної допомоги громадянину та (або) його сім'ї. До таких обставин належать: інвалідність, неможливість особи самостійно обслуговувати себе в зв'язку із похилим віком, хворобою, сирітство, безпритульність, малозабезпеченість, безробіття, відсутність житла, самотність тощо.

Законодавством України передбачено умови і порядок надання державних соціальних допомог сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, на поховання, непрацездатним громадянам з мінімальними доходами тощо. В цілому слід визнати незадовільним законодавче врегулювання відносин у сфері надання державної соціальної допомоги в Україні. 1 червня 2000 р. ухвалено Закон "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям". Однак у цій сфері діють й інші закони, які ще не узгоджені між собою.

Зокрема, немає ще узгодженого правового регулювання щодо соціального захисту інвалідів. У даний час діє значна кіль-

кість законів щодо врегулювання соціального статусу інвалідів, декілька міністерств та інших владних структур здійснюють управління соціальним захистом інвалідів. Така діяльність має бути узгоджена, а законодавство систематизовано шляхом прийняття нового Закону “Про державну соціальну допомогу інвалідам в Україні”.

Зокрема, незадовільним є врегулювання надання допомог сім'ям з дітьми. Частина таких відносин регулюється Законом України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми”, проте мають місце грубі порушення принципу верховенства закону в цій сфері. Тривалий час сімейні допомоги призначаються у розмірах, які було визначено не згаданим законом, а постановами Кабінету Міністрів України, у зв'язку з чим розміри допомог практично зведено нанівець. Вони не можуть розглядатися ні як соціальна допомога, ні як соціальна підтримка, оскільки не забезпечують навіть мінімального рівня життя людини — жінки чи чоловіка, яка здійснює догляд за дітьми і через цю обставину, яка визнана державою на рівні Закону поважною, не має змоги заробляти на життя.

Таке становище тим більше є неприйнятним, що Україна переживає глибоку демографічну кризу. Процес депопуляції в Україні, який розпочався з 1991 р. і не лише триває досі, а й зростає (зокрема, у 1999 р. населення скоротилося на 350 тис. осіб і на 1 січня 2000 року складало 49,7 млн. осіб, а на 1 липня 2000 року — 49,5 млн. осіб) вимагає докласти значних організаційно-правових зусиль для зупинення цієї тенденції. Зокрема, необхідно перенести акцент у забезпечення дітонароджуваності з материнства, як це традиційно встановлено у вітчизняному соціальному законодавстві, і на батьківство. Суб'єктом для забезпечення має бути не лише мати, що народила, а й ті батьки чи родина, які реально утримують і виховують дитину.

Забезпечення соціального відтворення — справа державної ваги, і головним зобов'язальним суб'єктом тут має бути держава. Відповідно розміри соціальних допомог на догляд і утримання дітей мають бути такими, щоб забезпечити матері чи батьку рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, або

встановлюватися у розмірі попередньої середньої заробітної плати особи.

Доцільно врегулювати усі відносини щодо соціального захисту дітей єдиним Законом “Про державну соціальну допомогу дітям в Україні” або ж передбачити окремий розділ у Законі “Про державну соціальну допомогу в Україні”.

Не менш узгодженого врегулювання потребує законодавство у сфері соціального захисту ветеранів. Доцільно взяти за приклад Російську Федерацію, де у січні 2000 р. було прийнято загальний Закон РФ “Про ветеранів”, яким урегульовано надання пільг, додаткових виплат усім категоріям ветеранів, а також встановлено чіткий перелік соціальних виплат, які фінансуються з федерального бюджету РФ, й тих виплат, які фінансуються з бюджетів суб’єктів РФ.

В Україні прийнято Закон “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям” (1 червня 2000 р.). Цим законом передбачено виплату лише грошової допомоги таким сім’ям. Доцільно прийняти Закон “Про державну соціальну допомогу” (варіант, який було розроблено за участю міжнародних експертів), в якому мають бути передбачені всі види державної соціальної допомоги, у тому числі соціальне утримання та обслуговування, надання житлово-комунальних субсидій, пільг тощо, які сьогодні регулюються безліччю підзаконних актів. У такий спосіб буде досягнуто єдине законодавче закріплення державної соціальної допомоги як другої організаційно-правової форми соціального забезпечення поряд із загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням. Необхідно виробити пропозиції щодо видів соціальних допомог, критеріїв їх призначення та економічного обґрунтування необхідного мінімального розміру соціальної допомоги залежно від віку та статі одержувача.

Законодавство про прожитковий мінімум

Закон “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям”, а також Закон “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” передбачають вста-

новлення розміру допомог залежно від прожиткового мінімуму. Проте вони практично не можуть бути реалізовані тому, що розмір прожиткового мінімуму встановлений лише номінально, фактично ж він не діє.

Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” (5 жовтня 2000 р.) у ст. 6 визначає прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти. Хоча Закон України “Про прожитковий мінімум” було ухвалено ще у 1999 р., досі практичних зрушень у його впровадженні не має.

Так, Закон України “Про затвердження прожиткового мінімуму на 2000 рік” (5 жовтня 2000 р.) затвердив прожитковий мінімум на одну особу 270,1 грн., а також окремо для тих, хто належить до основних демографічних груп — дітей віком до 6 років — 240,71 грн., дітей віком від 6 до 18 років — 297,29 грн., працездатних осіб — 287, 63 грн., осіб, які втратили працездатність, — 216,56 грн. І виходячи з такого змісту ст. 1 Закону можна було б вважати, що нарешті прожитковий мінімум встановлено. Проте ст. 2 згаданого Закону розвіює всі сподівання, оскільки встановлює, що прожитковий мінімум на 2000 р. застосовується лише для “загальної оцінки рівня життя в Україні”. Отже, він не може застосовуватися до соціальних виплат. Замість цього Законом України “Про Державний бюджет України на 2001 рік” у ст. 56 вироблено новий, черговий так званий “соціальний стандарт” — “рівень забезпечення прожиткового мінімуму” для призначення допомоги відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” у сумі 50 грн. у розрахунку на одну особу.

Слід зазначити, що законодавство, яке встановлює соціальні виплати — надбавки на догляд, на утриманців, тощо у відсотковому відношенні до мінімальної пенсії за віком також порушується, розміри таких виплат визначаються довільно постановою Кабінету Міністрів України. Таким чином, є всі підстави

стверджувати, що законодавство про державні соціальні стандарти в Україні грубо порушується, чим обмежуються соціальні права людини і громадянина в державі. Усі соціальні виплати мають вираховуватися залежно від прожиткового рівня, встановлено на рівні закону і забезпечувати працездатній особі соціальну допомогу не нижчу, від прожиткового мінімуму.

В цілому законодавство України про соціальне забезпечення населення не систематизовано належним чином, суперечливе, має місце наднормативність. Усе це порушує принцип юридичної ясності, якому мають відповідати юридичні акти, які стосуються прав та обов'язків громадянина.

Для усунення усіх цих недоречностей, зокрема, необхідно прийняти Закон України "Про нормативно-правові акти", у котрому передбачити норму про обов'язкову гендерну експертизу проектів нормативних актів.

Медичне законодавство

У сфері надання медичної допомоги та охорони здоров'я населення України діє близько ста законів та декілька сотень підзаконних актів. У нормативно-правових актах має бути врахований гендерний аспект щодо репродуктивної функції людини, корекції (зміни) статі, трансплантації органів людини тощо.

На нашу думку, є неприпустимим, що правове регулювання репродуктивної функції (штучного запліднення, переривання вагітності, стерилізації жінок та чоловіків) передбачено на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Необхідно розробити проект Закону "Про репродуктивне здоров'я", у якому передбачити систему державних заходів щодо сприяння здоровому способу життя як умови народження здорових дітей і відповідальності у цій справі, передусім жінки і чоловіка, а також інших суб'єктів. У законодавчому порядку потрібно передбачити заходи реального підвищеного соціального захисту для жінок-інвалідів, що виховують дітей.

З огляду на те що Указом Президента України від 8 серпня 2000 р. 2001-й рік оголошено Роком охорони здоров'я, потребує прискорення розробка та прийняття Закону "Про загальнообо-

в'язкове державне соціальне медичне страхування", котрий упровадить в Україні медичне страхування як суттєву гарантію у справі забезпечення медичної допомоги, в якому має знайти належне врахування суспільно корисної діяльності щодо народження дітей, материнства та батьківства. Зокрема, має бути визначено як обов'язок місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо сплати внесків на соціальне медичне страхування вагітних жінок, які не працюють і не навчаються; батьків — чоловіків та жінок, які виховують дітей; громадян, які взяли відповідно до встановленого порядку на себе обов'язки щодо виховання дітей, позбавлених батьківського піклування; медичного обслуговування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей, щодо піклування яких питання ще не вирішено в установленому порядку.

Для вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням медичної допомоги громадян, видається недоцільно приймати окремі невеликі за обсягом закони, що регулюють окремі види відносин у галузі медичного права. Назріла об'єктивна необхідність для підготовки єдиного законодавчого акта, який би комплексно врегулював усю сферу відносин, що складають предмет медичного права з урахуванням гендерного компонента. В даний час уже йде робота над проектом Закону "Про захист прав пацієнта". В той же час належного правового врегулювання вимагає й етико-правовий статус медичного працівника. Очевидно, це має бути зроблено в одному законі. Таким законом має стати Медичний кодекс України, в якому мають бути, крім того, врегульовані відносини щодо надання медико-санітарної допомоги, включаючи різні її види, а також встановлено державний соціальний стандарт — обсяг гарантованої медико-санітарної допомоги.

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Гендерне право як комплексний правовий інститут	8
2. Концептуальний підхід до гендерної експертизи соціального законодавства України — права людини	11
3. Соціальні права людини і гендерний паритет: міжнародно-правові стандарти	14
4. Соціальна функція, соціальна сфера і соціальна політика України: гендерний аспект	29
5. Конституційні засади гендерної рівності в Україні	38
6. Соціальне законодавство України: становлення та розвиток	44
7. Складові соціального законодавства України: гендерний компонент	57
1. Законодавство про соціальну політику	57
2. Соціальний кодекс України	59
3. Законодавство про соціальне партнерство	60
4. Соціальний захист у трудових правовідносинах	61
5. Законодавство про соціальне забезпечення	68
Організаційно-правові форми соціального забезпечення в Україні	68
Загальнообов'язкове державне соціальне страхування	69
Проект Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”	70
Соціальне забезпечення за рахунок державного бюджету певних категорій осіб	75
Законодавство про державну соціальну допомогу	76
Законодавство про прожитковий мінімум	78
Медичне законодавство	80

Підп. до друку 18.07.2001. Формат 60 × 84^{1/16}. Папір офс.
Гарнітура Таймс. Друк офс. Ум. друк. арк. 4,9. Обл.-вид. арк. 6,2.
Тираж 1000 прим. Зам. 507

Видавництво "Логос"
Свідоцтво ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10
Тел./факс 235-60-03

